

bi znala umeriti? U čemu bi umerenost najpre našla svoje ispunjenje ako ne u pobožnosti? Može li se uopšte zamisliti pobožnost koja bi se suprotstavljala pravednosti i umerenosti? Istinski obrazovan čovek je onaj koji je podjednako razvio sve ljudske sklonosti i sposobnosti, koji je u sebi ostvario najviše ljudsko dobro.

Očigledno je da su se Sokrat i sofisti načelno razilazili u gledanju na ulogu i značaj obrazovanja i vaspitanja u ljudskom životu, da su se njegova i njihova paideia bitno razlikovale jedna od druge. To je tačno uprkos tome što su on i oni polazili od nekih zajedničkih pretpostavki, što ih je povezivala jedna zajednička težnja. U stvari, Sokrat je dovršio ono što su sofisti samo nagovestili, on je u isti mah ukinuo i ostvario njihov program. U najmanju ruku, on je podstakao Platona da na tragu njegovog pokušaja učini i jedno i drugo. Za Sokrata se krajnji cilj sastojao u tome da čovek stvarno bude dobar, a ne samo da izgleda takav (Pl. *Rep.* II, 361—2). Međutim, sofisti su se uglavnom najčešće zadovoljavali samo dobrim izgledom. Smatrali su da je to velika stvar kad bi čovek bio dovoljno vešt da stvara povoljan utisak o sebi, kad bi znao da svaku situaciju iskoristi u sopstvenom interesu. Nimalo im nije smetalo da hvale čoveka koji pred svedocima radi jedno, a nešto sasvim drugo kad ga niko ne vidi. Tako je bar postupio sofist Antifont (P. Oxy. 1364, col. II, 3ff — frg. 44A Diels), mada je teško poverovati da su ostali sofisti imali sasvim drukčije mišljenje o tome. Utoliko treba reći da je Sokrat bio u pravu kad je svoje protivnike optužio da beže sa svetlosti u mrak i da se bave onim što je slučajno i nebitno, kad je sofistiku sveo na veštinu privida i obmane. Taj njegov zaključak je ubedljivo potvrdio Platon u *Sofistu*, jednom svom dijalogu iz poznijeg perioda, u kome je svu pažnju posvetio ispitivanju filozofskog temelja na kome je izrasla sofistika kao istorijska pojava.

Mihailo ĐURIĆ

PROTAGORA

Naslov originala

ΠΛΑΤΩΝ
ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Prevela
MIRJANA DRAŠKOVIĆ

LICA

1. U uvodnom razgovoru:

Prijatelj
Sokrat

2. U izlaganom razgovoru:

Hipokrat
Sokrat
Protagora
Alkibijad
Kalija
Kritija
Prodik
Hipija

1.

POSLE SASTANKA S „NAJMUDRIJIM ČOVEKOM“*

309

Prijatelj: Otkuda ti, Sokrate? Dakako, s lova na mlada Alkibijada¹? Doista video sam ga prekuće, taj je mladić lep, baš mladić, Sokrate, neka je među nama rečeno, i brada mu već izbjija.

B

Sokrat: Pa šta onda? Ne hvališ li ti Homera, koji kaže² da je najlepše doba kada se pojave prve malje, kakve sada Alkibijad ima?

Prijatelj: A šta, dakle, sada? Ideš li ti od njega? I kakav je mladić prema tebi?

Sokrat: Dobar, meni se bar čini, osobito danas. I mnogo mi je rekao u prilog i meni pomogao. I sada baš od njega dolazim. Nešto čudnovato hoću da ti kažem. Ta bio je prisutan, a nisam obraćao pažnju na njega, nego sam ga često sasvim zaboravljaо.

C

Prijatelj: A šta se to naročito s tobom i s njim dogodilo? Jer valjda nisi sreo nekog lepšeg, bar u ovom gradu?

Sokrat: Još kako!

Prijatelj: Šta kažeš? Je li naš građanin ili stranac?

* Naslovi pojedinih pogлавља ne nalaze se u originalu, već su ih dodali savremeni prevodioci (npr. Fridrik Šlajermaher, kojeg sledim u ovom pogledu) radi lakšeg praćenja teksta. Dijalog je preveden prema izdanju A. Croiset-a, *Les belles lettres*, Paris, 1955. Brojevi i slova u margini odgovaraju oznakama stranica i odeljaka u Stefanovom izdanju, prema kome se Platonov tekst opšte citira. — Prim. prev.

Sokrat: Stranac.

Prijatelj: Odakle?

Sokrat: Iz Abdere³.

Prijatelj: I stranac ukaza ti se nekako lep, te ti se učini da je lepši od Klinijina⁴ sina?

Sokrat: Kako da ti se ne čini, dragoviću moj, da je i lepše ono što je mudrije?

Prijatelj: Nego nađe li slučajno na kakva mudraca, Sokrate, te amo stiže?

D Sokrat: Svakako, na najmudrijeg od svih sadašnjih, ako ti se čini da je Protagora⁵ najmudriji.

Prijatelj: Šta kažeš! Protagora je došao?

Sokrat: Treći je već dan ovde.

Prijatelj: I od njega, dakle, sada dolaziš?

310 Sokrat: Dabome, pošto mnogo toga rekoh i čuh.

Prijatelj: Pa zašto onda ne digneš tog roba i ne sedneš na njegovo mesto da nas obavestiš o tom saštanku, ako te u tome ništa ne sprečava?

Sokrat: Dakako, hoću, i biću zahvalan, ako me saslušate.

Prijatelj: I mi tebi, ako nas obavestiš.

Sokrat: Biće onda dvostruka zahvalnost. Dakle, slušajte!

2.

UJUTRO. ŽUDNJA HIPOKRATOVA DA ĆUJE PROTAGORU

B Noćas, još u rano jutro, Hipokrat, sin Apolodorov⁶, a brat Fasonov, stane udarati palicom na vrata; i kad mu neko otvori, odmah uleti unutra i na sav glas udari govoriti:

— Sokrate, jesli budan ili spavaš?

I ja prepoznam njegov glas te rekoh:

— Hipokrate, jesli li to ti? Da ne javljaš kakvo zlo?

— Baš nikakvo, odgovori, samo dobro.

— Ta ti je dobra, rekoh ja. Sta je i zašto si došao tako rano?

— Protagora je došao! reče, pošto je stao pred mene.

C — Prekjuče, kažem ja. A ti si sada doznao?

— Bogami, reče, sinoć.

I tada napipa odar, sedne mi do nogu i reče:

— Dakle, sinoć kad sam dockan stigao iz Enoje⁷.

Pobegao mi je rob Satir, i hteo sam zaista da ti kažem da ју za njim u poteru, ali me je nešto omelo, pa sam zaboravio. A kada sam se vratio, pa pošto smo večerali i spremili se na počinak, reče mi tada brat da je stigao Protagora. I odmah sam hteo do tebe da dođem, ali mi se onda učinilo da je suviše kasno. Ali čim me je od umora ostavio san, odmah sam ustao i ovako krenuo ovamo.

I ja poznavajući njegovu hrabrost i žestinu, rekoh:

— Dakle, šta ti je? Ta valjda ti nije Protagora što kriv?

A on, smejući se, reče:

— Da, tako mi bogova, Sokrate, jer sâm je mudar, a mene mudrim ne čini.

— Ali, Zevsa mi, rekoh ja, ako mu daš novaca i nagovoriš ga, učiniće i tebe mudrim.

A on produži:

E — O Zevse i bogovi, kada bi samo to bilo! Ta ne bih ni svoga ni prijateljskog novca poštedeo. Nego baš i zato sam došao tebi da se o meni porazgovaraš s njim. Jer ja ne samo da sam suviše mlad, nego nisam još nikada Protagoru ni video ni čuo. Ta ja sam bio još dečak kada je ono on prvi put došao. A svi, Sokrate, hvale, toga čoveka i tvrde da je najmudriji u govoru. Ali zašto ne idemo njemu da ga kod kuće zateknemo? Na konaku je, kao što sam ja čuo, kod Kalije⁸ Hiponikova. Nego hajdemo!

I ja odgovorih:

— Ne još, dobri prijatelju! Ta rano je. Nego podimo ovamo u dvorište, pa se šetajmo i ostanimo tu dok se sunce ne rodi. Potom podimo! Jer i Protagora prebiva većinom u kući, pa ćemo ga zacelo zateći kod kuće; zato se ne plaši.

3.

SVRHA NASTAVE U SOFISTA

Posle toga podemo u dvorište u šetnju. I ja počnem da kušam snagu Hipokratovu, ispitujući ga i postavljajući mu pitanja:

- B — Reci mi, rekoh ja, Hipokrate⁹, pošto sada misliš da ideš do Protagore da mu daš novac za sebe kao platu, kakav je čovek kome ideš i šta ćeš postati? Tako, na primer, kad bi nameravao da odeš svome imenjaku Hipokratu s Kosa, onome od roda Asklepijada, i da mu daš novac za sebe kao platu, i kad bi te neko zapitao: „Ti želiš, Hipokrate, da platiš Hipokratu, a ko je on?“ Šta bi odgovorio?
- Rekao bih, kaže, lekar.
- A šta ćeš postati?
- Lekar, reče.
- A kad bi nameravao da odeš Polikletu¹⁰ Argivljaninu ili Fidiji¹¹ Atinjaninu i njima da platiš za sebe — pa kad bi te ko zapitao: „Te novce nameravaš da daš Polikletu i Fidiji, a ko su oni?“ Šta bi odgovorio?
- Rekao bih, vajari.
- A šta ćeš ti postati?
- D — Zacelo, vajar.
- Dobro, rekoh ja. Doći ćemo sada ja i ti Protagori i bićemo spremni da mu platimo za tebe, ako mu našeg novca bude dovoljno i njime ga privolimo; ako li ne, trošićemo i novac prijatelja. Kada bi nas, dakle, neko, videći kako se toliko trudimo oko toga, zapitao: „Reci mi, Sokrate i Hipokrate, kao kakvu čoveku nameravate Protagori dati novac?“ Šta biste mu odgovorili? Za Fidiju kaže se da je vajar, za Homeru da je pesnik; ali za Protagoru šta čujemo?
- Ta sofistom, reče, Sokrate. zovu toga čoveka.
- Sofistu, dakle, idemo da damo novac.
- Dabome.
- Pa kad bi te još i ovako neko zapitao: „A šta želiš sam da postaneš kad ideš Protagori?“

I on pocrvene — jer već se razdanjivalo, tako da sam mogao videti — i reče:

— Ako je prema onome pre, postaću zacelo sofist.

— A tebe, tako ti bogova, rekoh ja, ne bi bilo sramota da se pred Helenima pokažeš sofist?

— Dabome, tako mi Zevsa, Sokrate, ako treba da govorim kako mislim.

B — Ali, Hipokrate, valjda ne smatraš da će učenje u Protagore biti ovakvo nego onakvo kao što je bilo u učitelja čitanja i pisanja, pa u učitelja muzike i gimnastike? Jer u ovih nisi učio radi veštine da postaneš zanatlija ili umetnik, nego radi obrazovanja, kao što to priliči slobodnom čoveku i građaninu.

— Zacelo, čini mi se, reče, učenje Protagore pre je ovakvo.

4.

ŠTA JE SOFIST?

— A znaš li šta nameravaš da radiš sada, ili ti je nepoznato? Rekoh ja.

C — Šta to?

— Da nameravaš dušu svoju da poveriš na brigu čoveku, kako kažeš, sofistu. A šta je sofist, čudio bih se da znaš. Ali opet ako to ne znaš, ne znaš ni kome poveravaš dušu ni zašto, da li za dobro ili za zlo.

— Bar mislim, reče, da znam.

— Pa kaži, šta smatraš da je sofist?

— Ja smatram, odgovori, da je on, kao što samo ime kaže, znalač mudrih stvari.

D — Ne može li se, rekoh, isto reći i za slikare i za neimare — da su oni znalci mudrih stvari. Ali kad bi nas neko zapitao: „U koju se mudrost razumeju slikari?“ odgovorili bismo da umeju praviti slike i tome slično. A kad bi neko zapitao: „A u koju se mudrost razume sofist?“ šta bismo mu odgovorili? Kakav mu je posao?

— Pa šta, Sokrate, kada bismo rekli, da on ume čoveka učiniti vešta govoru?

E — Možda bismo, rekoh ja, govorili istinu, ali opet ne bi dovoljno bilo, jer nam je za odgovor potrebno pitanje o čemu je neko sposoban da govori, kad ga takva učini sofist. Tako, na primer, kitarist čini čoveka veštim da govori o onom čemu ga i uči — o kitaranju. Zar ne?

— Dabome.

— Dobro! A u čemu nas sofist čini sposobne da govorimo? Ili zacelo o onom što i zna.

— Tako je, po svoj prilici.

— A šta je ono u što se sofist sam razume i učenika nauči?

— Zevsa mi, reče, više ti ne znam da odgovorim.

5.

NASTAVA SOFISTA ZNAČI OPASNOST ZA DUŠU

313 I ja na to rekoh:
— Šta, dakle! Znaš li u kakvu opasnost dolaziš kad hoćeš dušu da predaš? Da ti zatreba da telo svoje nekome poveriš, a bio bi u opasnosti hoće li se popraviti ili pokvariti — dobro bi promislio treba li povjeriti ili ne, i zato bi prijatelje i rođake zvao na savetovanje i mislio mnoge dane. A ono što više ceniš nego telo, dušu, do koje, postala valjana ili nevaljala, stoji sve tvoje, hoće li biti dobro ili zlo. — zar se ti o tome ni s ocem ni sa bratom ni s jednim od nas drugova ne posavetova treba li ili ne treba tome došljaku poveriti dušu, nego čim si sinoć tako reče, saznao, eto te rano ujutro ovamo, a ne misliš o tome ništa da govariš ni za savet da pitaš treba li ili ne treba predati se njemu? I spreman si da trošiš svoje pare i pare prijateljā, kao da si se već uverio da moraš po svaku cenu biti s Protagorom? A njega niti poznaješ, kako kažeš, niti si se ikada s njim razgovarao. Zoveš ga sofistom, a ko je sofist kome želiš da se predaš, očevidno ne znaš.

B

C

I kad on to čuje, reče:
— Čini mi se, Sokrate, po onome što ti kažeš.
— Pa zar je, Hipokrate, sofist nekakav trgovac ili trgovčić robe kojom se hrani duša? Ta meni se bar čini ovakav da je.
— A čime se, Sokrate, hrani duša?
— Jamačno znanjem, rekoh ja. Ali da nas samo, prijatelju, sofist ne prevari hvaleći ono što prodaje, kao što čine s telesnom hranom trgovac i trgovčić! Ta ovi ni sami ne znaju šta od one robe koju uza se nose telu koristi ili škodi, ali opet kad prodaju hvale sve; a ne znaju ni kupci njihovi, osim ako je ko slučajno gimnastičar ili lekar. A ovako i oni koji s naukama idu od grada do grada i naveliko ili namalo trguju, svagda, kad neko nešto traži, hvale sve što imaju za prodaju; a možda neki, dragoviču moj, i od ovih ne znaju šta im od robe koristi a što škodi duši, a isto tako ni njihovi kupci, osim ako neko nije slučajno sposoban lekar duše. Ako se, dakle, ti slučajno razumeš u to što koristi i što škodi, zacelo možeš kupiti Protagorino učenje ili bilo koga drugoga; inače pazi, dragoviču moj, da na kocku ne staviš ono najdraže i da ne srneš u opasnost.) Doista mnogo je veća opasnost kupovati znanje nego hranu! Jer kad kupiš hranu i piće u trgovčića i trgovca, slobodno ti je da ga nosiš u drugim sudovima, i pre nego što to popiješ ili pojedeš i tako primiš u telo, slobodno ti je da spremiš kod kuće, pa da pozoveš čoveka koji se razume i da se posavetuješ s njime što se sme da jede i piće a što ne, a i koliko i kada. Stoga kod takve kupovine nema velike opasnosti. Ali znanje ne možeš u drugom суду da poneseš, nego moraš da platiš, pa s naukom pravo u dušu i idi dalje, škodilo ti to ili koristilo. Dakle, razmotrimo to i sa starijima od nas! Ta mi smo još suviše mladi da toliku stvar rešimo. A sada i kada smo naumili, hajdemo i čujmo toga čoveka! A kada ga čujemo, onda se posavetujmo i sa drugima, jer nije Protagora sam onde, nego i Hipija¹² Elijanin; a, mislim, i Prodik¹³ Kejanin i mnogi drugi mudraci.

6.

PREPREKE PRI ULASKU

Tako rešismo i podosmo. Kad smo došli u predvorje, zastali smo i razgovarali o nečem što smo putem počeli da raspravljamo. Pa da ne bi ostalo nedovršeno, nego da završimo i tako uđemo, zastadosmo u predvorju i porazgovaramo se dok se nismo među sobom saglasili. A čini mi se da nas je vratar, neki evnuh, slušao, a mislim da se zbog tolikih sofista ljuti na ljudе što dolaze u kuću. Dakle, kad pokucasmo na vrata, on otvori, ali kad nas ugleda, promrmlja: „Oh, neki sofisti! Nema vremena!“ I u isti mah obema rukama svom snagom, koliko je mogao, zalupi vratima. A mi ponovo pokucamo, ali on ne otključa vrata, nego odgovori: „Ljudi, niste li čuli da nema vremena?“ „Ali, dobri prijatelju“, rekoh ja, „niti smo došli Kaliji niti smo sofisti. Ta ne boj se! Došli smo, jer, želimo da vidimo Protagoru. Dakle, prijavi nas!“ Na posletku nam ipak taj čovek otvori vrata.

A kad smo ušli, zatekli smo Protagoru kako se šeće po tremu, a s njime zajedno šetali su se s jedne strane Kalija Hiponikov i brat mu po majci, pa Paral Periklov i Harmid¹⁴ Glaukonov, a s druge strane drugi sin Periklov Ksantip i Filipid¹⁵ Filomenov i Antimor¹⁶ iz Mende, koji je od Protagorinih učenika najpoznatiji i uči da postane sofist. A oni što su iza ovih isli i slušali što se govori bili su, čini se, većinom stranci, koje Protagora vodi iz svih gradova kroz koje prolazi, očaravajući ih glasom svojim kao Orfej, a oni glasom općinjeni idu za njim; a bilo je i domaćih u tome skupu. Kad sam video taj skup, mnogo sam uživao kako lepo paze da nikad ne budu ispred Protagore, nego kad bi se okrenuo on i oni do njega, nekako bi se skladno i u redu ti slušaoci razmakli tamo amo, pa lepo u krugu svaki put obilazili i stali pozadi.

7.

IMENA SOFISTA

- C Videh, kako kaže Homer¹⁷, Hipiju Eliđanina kako u tremu sedi na visokoj stolici. Na klupama oko njega sede Eriksimah¹⁸ Akumenov i Fedar¹⁹ Mirinuncanin i Andron²⁰ Androtonov, a od stranaca njegovi sugrađani i neki drugi. Činilo se da nešto Hipiju pitaju o prirodi i o svemiru, a on je na stolici svakome razlagao i odgovarao na postavljena pitanja.
- D Onde i Tantala videh²¹, jer u nas boravi i Prodik s Keja. Bio je u nekoj odaji, koja je Hiponiku prvo služila kao spremnica, a sada je, zbog tolikih ljudi što tu svraćaju, Kalija i ovu ispraznio i od nje načinio gostinsku sobu. Prodik je još ležao umotan u neko krvno i pokrivače — činilo se da je tih stvari bila velika gomila. Do njega blizu sedeli su na počivaljkama Pausanija²², onaj iz Kerama, pa sa Pausanijom neko još mlado momče i, kako ja smatram, srcem čestito i valjano, a na pogled baš lepo. Mislim da sam načuo da mu je ime Agaton²³, i ne bih se čudio ako je ono neki ljubimac Pausanijin. Bio je taj mladić i oba Adimanta²⁴, jedno sin Kepidov, a drugo Leokolofidov, i drugi neki. Spolja nisam mogao da razaberem o čemu su se razgovarali, mada sam se trudio da čujem Prodiča, jer mi se čini da je premudar i božanstven taj čovek, ali od duboka glasa razlegalo se odajom neko mumlanje i zbog toga su reči bile nejasne.
- E 315
- 316

8.

PRIPREMA ZA RAZGOVOR. PROTAGORA O STAROSTI I VRSTI SVOJE VEŠTINE

I samo što smo mi ušli, kad za nama uđu lepi Alkibijad, kako ti kažeš a ja verujem, i Kritija²⁵ Kaleshrov. Mi, dakle, kako uđosmo, još se malo zadržasmo i to razgledasmo, pa potom priđosmo Protagori. I ja rekoh:

- B — Protagora, evo mene i Hipokrata tebi!
 — Želite li, reče, porazgovarati sa mnom nasmemo ili zajedno s ostalima?
 — Nama je, rekoh ja, svejedno. Ti sam odluči kad čuješ zašto smo došli.
 — A zašto ste došli? — upita on.
 — Hipokrat je moj zemljak, sin Apolodorov, iz velike i bogate kuće, a čini se da je sam po svojoj obdarenosti iznad svojih vršnjaka. Želja mu je, mislim, da postane ugledan u gradu, a to će, smatra, najpre postići ako se bude tebi pridružio. Dakle, odluči ti to sada i misliš li da treba o tome sam s nama nasamo da govorиш ili s drugima zajedno.
 — S pravom se, Sokrate, reče, brineš za mene. Jer čovek stranac koji ide u velike gradove i onde nagovara sve najbolje mladiće da napuste društvo ostalih, i svojih i stranih, i starijih i mlađih, pa da se s njime druže, jer biće bolji družeći se s njim — taj treba da je oprezan kad tako radi; ta velika se zavist rađa zbog toga, pa druga neprijateljstva i prebacivanja. A ja tvrdim da je sofistika stara veština, ali ko se od starih njome bavi taj u strahu od onoga što je u njoj mrsko uzima tek nešto za izgovor i za to se zaklanja: jedni za poeziju, kao Homer, Hesiod²⁶ i Simonid²⁷, drugi opet za svete tajne i proročstvo kao Orfejevci i Musejevci²⁸, a neki, primetio sam, čas za gimnastiku, kao Iko²⁹ Taranéanin i Herodik³⁰ Selimbrijanin, nekad Megaranin. Ovaj je još i sada jednako sofist. Vaš Agatokle³¹, veliki sofist, muziku je prihvatio kao izgovor, pa Pitoklid³² Kejanin i mnogi drugi. Svi ti, kao što rekoh, uplašili su se zavisti, pa su se tim veština uvelom obavili. Ali ja se ni s jednim od njih u tome ne slažem, jer smatram da nisu nikako ono postigli što su hteli. Ta nije promaklo oku prvaka u gradovima da se oni bave onim čemu je to samo izgovor, jer većina, da kažem, ništa ne vidi, nego što jedni kažu to drugi potvrđuju. Dakle, bežati a ne pobegći, nego biti uhvaćen — velika je ludost, a mora još više da razjari ljude, jer smatraju da je takav čovek pored ostalog još i varalica. I zbog toga ja sam pošao
- C
- D
- E
- 317
- B

suprotnim putem nego oni. I priznajem da sam sofist i da obrazujem ljude. A radije ču da priznajem nego da krijem — a to je, mislim, opreznost bolja od one. I drugu sam opreznost prema ovoj osmotrio, te nikakve, da kažem hvala bogu, strahote ne trpim zato što priznajem da sam sofist. A baš mnoge godine bavim se tom veštinom. A u svemu ima ih meni dovoljno; među svima vama nema nijednog kome po starosti ne bih mogao da budem otac. Stoga bih ja više voleo, ako vam je to želja, da o tome govorim pred svima što ih god u kući ima.

I ja, kako sam naslutio da želi da se pred Prodikom i Hipijom pokaže i podići što smo došli kao njegovi poštovaoci, rekoh:

- D — Ali zašto ne pozovemo Prodika i Hipiju i njihovo društvo da nas čuju?
 — Zašto ne, reče Protagora.
 — Pa želite li, reče Kalija, da održimo sednicu da se sedeći razgovarate?

E Predlog bi prihvaćen. Mi svi spremni, jer ćemo slušati mudre ličnosti. I sami se prihvatismo klupa i ležaja i počnemo se kod Hipije nameštati, jer je onde još otpre bilo sedišta. U taj čas dođu Kalija i Alkibijad s Prodikom — koga su digli sa sedišta — i s njegovim prijateljima.

9.

TVRĐENJE PROTAGORINO DA VASPITAVA ZA DOBRA GRAĐANINA

- Kada smo se svi namestili, reče Protagora:
 — Dela, dakle, Sokrate, kad su i ovi tu, govori o tome što si maločas meni za toga mladića pominjaо.
 I ja rekoh:
 318 — Počinjem, Protagora, o onom za što sam malo pre došao. Hipokrat želi da je u tvom društvu. Želeo bi da sazna, kaže, kako će mu biti ako se s tobom bude družio.

Toliko sam kazao. A Protagora prihvati i reče:

— Mladiću, ako se budeš sa mnom družio, zacelo ćeš onoga dana, kad budeš prvi dan sa mnom, otići kući bolji, a sutradan isto tako. I tako ćeš svaki dan sve više napredovati.

B A kad sam ja to čuo rekoh:

— Protagora, to što ti nama govorиш nije ni malo čudnovato, nego je prirodno; jer i ti bi sam, mada si star i tako pametan, postao bolji, kad bi te neko uputio u ono što ne znaš. Ali ja ne shvatam tako, nego kad bi Hipokrat sada odmah promenio želju i poželeo društvo onog mladića, koji je onomad stigao Zeuksipa³³ iz Herakleje, pa došao njemu kao ovo sada tebi i čuo od njega to isto što i od tebe, da će, družeći se s njime, svaki dan biti bolji i obrazovaniji, — kad bi ga zapitao: „A u čemu ću, kažeš, biti bolji i obrazovaniji?“ — odgovorio bi mu Zeuksip: „U slikarstvu.“ I kad bi se našao sa Ortagorom³⁴ Tebancem i od njega to isto čuo što od tebe, i upitao ga, u čemu će, ako bude s njim iz dana u dan, biti bolji, on bi kazao: „U sviranju u frulu.“ Tako, dakle, kaži i ti mladiću i meni, kada te ja za njega pitam. Hipokrat će ući u društvo Protagorino pa će onoga dana kad bude s njim u društvu poći kući bolji i tako će napredovati i dalje, ali — u čemu i u kom pogledu, Protagora?

A Protagora, kad je to od mene čuo, reče:

— Ti, Sokrate, pitaš kako treba, a ja se radujem kad odgovaram onima koji me lepo pitaju. Hipokratu, kad meni dođe, neće se dogoditi, kao što bi se dogodilo kad bi se nekom drugom sofistu pridružio. Ta ostali ružno postupaju s omladinom; jer pobegne li ona od predmeta, opet je, protiv njene volje, vode natrag i vraćaju predmetima, a uče računanje, astronomiju, geometriju i muziku — i u isti mah baci pogled na Hipiju — a kad meni dode, ništa drugo neće učiti, nego ono za što je došao. A predmet nastave je razboritost u domaćim poslovima, kako će što bolje upravljati svojom kućom, i u državnim poslovima kako će što bolje i raditi i govoriti.

— Da li razumem, rekoh ja tvoje reči? Ta čini mi se da ti pominješ političku veština i obećavaš da ćeš izgraditi ljude — dobre građane.

— Zaista, Sokrate, to je obećanje koje pružam.

10.

SOKRATOVO PROTIVTVRĐENJE: VRLINA SE NE MOŽE NAUČITI

C

Lepa je zaista, rekoh ja, tvoja veština, ako je imаш. Jer kazaću ti otvoreno šta mislim. Ja sam, Protagora, verovao da se to ne može naučiti, ali, kad ti kažeš, ne mogu da ne verujem. A po čemu smatram da se ne može naučiti i da čovek čoveku ne može to pribaviti, obavezан sam kazati. Ja, a tako isto i ostali Heleni, kažem za Atinjane da su mudri. Vidim, dakle, kad se sastanu u skupštini i kad država treba da što odredi za zidanje zgrada, tada za zgrade sazivaju neimare na dogovor, a kada je reč o građenju brodova, zovu graditelje brodova, i tako za sve ostalo, koliko smatraju da ono sam možeš naučiti i poučiti drugoga. Ako im pak pokuša savetovati neko drugi, za koga smatraju da nije vičan, pa makar on bio i lep i bogat i plemenit, više mu ne veruju, nego ga ismejavaju i viču, dok onaj koji se usudio da govori ili sam, dre-kom učutkan, ne prestane, ili ga redari po naređenju pritana ne odvuku ili odvedu napolje. Dakle, gde smatraju da sve stoji do veštine, tako i izvršuju. A kad se nešto treba o državnoj upravi posavetovati, onda ustaje i daje savet jednako tesar, a jednako i kovač, obućar, trgovac, brodovlasnik, imućan, siromašan, plemenit i neplemenit; i niko ih za to ne prekorava kao onoga pre što nije niotkud mogao da nauči niti je imao kakva učitelja, a želi da savetuje. Zatim smatraju da se to ne može naučiti. Ta jasno je da nije samo takav javni, državni život, nego nam i u običnom životu najmudriji i najbolji građani nisu u mogućnosti da onu vrlinu koju imaju drugima pruže.

D

E

320 Ta Perikle³⁵, na primer, otac tih mlađih ljudi, lepo ih je i čestito vaspitao u svemu što je zavisilo od učitelja; a u čemu je on mudar, to ih ni sam ne može naučiti niti ih on daje drugima na vaspitanje, nego sami tumaraju kao pušteno stado ne bi li se negde sami od sebe na vrlinu namerili. Ako hoćeš Kliniji, mlađem bratu toga Alkibijada, staralac je onaj isti Perikle, a budući da se bojao za njega da ga Alkibijad ne pokvari, odvoji ga od njega, predade ga Arifronu u kuću i ovako ga poče vaspitati. I ne prođe ni šest meseci, on ga vrati istome, jer nije znao šta bi s njim činio. I veoma mnogo drugih mogao bih ti nabrojati, koji su sami bili dobri, ali nisu još nikada nikoga načinili boljim ni svoga ni tuđega. Ja, dakle, Protagora, kad se na to osvrnem, smatram da se vrlina ne može naučiti. Ali kad tebe slušam, kako to tvrdiš, ja se pokolebam i mislim da ima nečeg u tome što si rekao, jer si mnogo iskusio, mnogo naučio i opet sâm nešto otkrio. Dakle, ako umeš jasnije nama dokazati da se vrlina može naučiti, a ti ne odbij, već dokaži!

— Ne, Sokrata, neću odbiti. Nego da li bih vama kao stariji mlađima, priču ispričao i tako dokazao ili govorom objasnio?

Dakle, mnogi što su pored njega sedeli prihvatiše da dokazuje onako kako želi.

— Zaista, čini mi se, reče, da je lepše da vam priču ispričam.

11.

MIT PROTAGORIN: SNABDEVANJE LJUDI SPOSOBNOSTIMA I VATROM

D Bilo je jednom jedno vreme kad su bogovi postojali, a smrtni rodovi još nisu postojali. A kad je i njima došlo određeno vreme da postoje, naprave ih bogovi u zemlji od zemlje i vatre, pa primešaju i onoga što se meša s vatrom i sa zemljom. A kad su nameštravali da ih vode na svetlost, zapovediše Prometeju³⁶ i Epimeteju³⁷ neka ih opreme i svakome da podele

E sposobnost kakva mu već sleduje. A Epimetej stane moliti Prometeja da će on to sam podeliti. „A kad ja podelim“, reče, „ti razgledaj!“ I tako ga udalji i počne da deli. Deleći jednima bi dao snagu bez brzine, a drugima slabijima dao bi brzinu; neke bi naoružao, a neke darivao prirodom bez oružja i zato bi im pronašao neku drugu sposobnost za spasenje. Jer i ono što je neuglednim zaodenuo tome bi dao krila za bežanje ili prebivalište pod zemljom; a ono što bi osnažio veličinom to bi baš time čuvao. I tako je sve drugo izjednačivao i delio. A to je činio, jer je pazio da se ne bi koji rod uništio. Pa kad ih je obdario zaštitom od međusobnog utamanjivanja, mislio je na olakšicu od godišnjih doba koja dolaze od Zevsa i oblačio ih gustom dlakom i jakom kožom, da ih štiti od zime i čuva od vrućine; pa kad idu na spavanje, neka bude svakome kao sopstvena postelja. I jedne je snabdevao kopitom, a druge tvrdom kožom bez krvi. Najzad se postarao svakome za hranu: jednima nađe travu iz zemlje, drugima plod sa drveća, a nekim korenje; jednima dade za ishranu meso od drugih, ali ovima dade malobrojno potomstvo, a drugima što ih ovi jedu mnogobrojno. I tako se starao za spasenje roda. Ali budući da Epimetej nije bio sasvim pametan, utroši sva sredstva a da nije primetio. Ostao mu je još samo ljudski rod, za koji nije znao šta će. U toj nevolji dode mu Prometej da razgleda deobu, i pogleda ostala stvorenja u svemu skladno snabdevena, a čoveka naga, bosa, nepokrivena i bez oružja. I već je osvanuo određen dan kad je trebalo da i čovek iz zemlje izide na svetlost. Našavši se, dakle, u neprilici kakvo bi spasenje našao čoveku, Prometej ukrade Hefestu³⁸ i Ateni³⁹ veštačko znanje s vatrom, jer bez vatre nije ga niko mogao steći niti imati koristi, i tako on nagradi čoveka. Ovakо čovek stekne mudrost za život ali političku mudrost nije imao. Jer ta bejaše u Zevsa, a Prometej se nije više usudio da uđe u gornji grad, u Zevsove dvore; osim toga u Zevsa su bile opasne straže⁴⁰. Ali tajno uđe u zajedničko prebivalište Atene i Hefesta gde

322 su se zajedno bavili svojom veštinom; ukrade ognjenu veštinu od Hefesta i onu koja je pripadala Ateni, pa dade čoveku. I od toga vremena čovek se snalazi u životu. Prometeja docnije, kako se vriča, stiže kazna za krađu.

12.

PODELA POLITIČKE VRLINE SVIMA. RAZLOG ZA TO

A kad je čovek primio deo božanski, najpre jedini od živih bića poveruje u bogove i poče graditi žrtvenike i kipove bogovima; zatim brzo umetnički udesi glasove i reči za govor i nađe sebi prebivalište i ruho i obuću i ležaj i iz zemlje hranu. Tako snabdeveni ljudi su isprva stanovali rasuto, a gradova nije bilo. Zaista su ginuli od zverova, jer su svuda od njih bili slabiji. I zanatska veština bila im je za ishranu dovoljna pomoćnica, a za rat sa zverima nedovoljna, jer političke veštine nisu imali, od koje je deo ratna. I tražili su da se svi skupe i čuvaju osnivajući gradove. A kad su se skupili, činili bi nepravdu jedan drugom, jer još nisu imali političke veštine, pa su se zato kao nekad rasturali i propadali. Zevs se, dakle, uplaši za naš rod da ceo ne propadne, te pošalje ljudima Hermiju⁴¹ sa stidom i pravdom da to bude ukras gradova i prisna veza prijateljstva. Tada Hermija upita Zevsa, na koji bi način dao pravdu i stid ljudima. „Da li da onako kako su veštine raspodeljene podelim i ovo? A one su ovako raspodeljene: jedan ima lekarsku veština, i on je dovoljan za mnoge nestručnjake, a ovako stvar stoji i s drugim zanatlijama. Da li ovako i pravdu i stid da postavim među ljude ili da ih svima podelim?“ „Svima“ reče Zevs, „i svi neka imaju! Jer gradovi ne bi mogli postati kad bi ih samo malo njih imalo, kao što stvar stoji s drugim veštinama. I zakon postavi od mene: ko ne može da ima stida i pravde, neka ga ubiju kao nesreću grada.“

20

E Tako i zato, Sokrate, i ostali i Atinjani, kad je reč o neimarskoj ili o kakvoj drugoj zanatljskoj sposobnosti, misle da samo malom broju treba da pripada savetovanje; i ako bi neko ko ne pripada tom malom broju savetovao, ne podnose to, kako ti kažeš. S pravom, kako ja smatram. Ako pak pođu na savetovanje za koje treba političke vrline, i celo savetovanje treba da se osniva na pravednosti i umerenosti, s pravom trpe svakoga čoveka, jer u svakoga treba da ima te vrline, ili nema gradova. To je, Sokrate, uzrok tome.

B A da ne bi pomislio da te obmanjujem, čuj i ovaj dokaz da svi ljudi zaista smatraju da u svakoga čoveka ima pravednosti i ostale političke vrline. Jer kod ostalih vrlina, kao što ti kažeš, ako neko kaže da je dobar frulaš ili da je vešt kojoj mu drago drugoj veštini, a nije, ili ga ismevaju ili se na njega ljute, te njemu prilaze njegovi rođaci i opominju ga kao budalu. A kod pravednosti i ostale političke vrline, čak i kad znaju da je neko nepravedan, a opet ako taj sam o sebi govori istinu pred mnogima, smatraju to, naine kazivanje istine, ovde za ludost, a ne više, kao onde, za razboritost, i kažu: svi treba da govore da su pravedni, bili oni to ili ne bili, ili je budala onaj koji sebi ne pripisuje pravednost; jer nema toga koji je ne bi morao imati na nekakav način, ili mu mesta nema među ljudima.

13.

DOKAZ DA SVI LJUDI SMATRAJU DA SE VRLINA MOŽE NAUČITI

D Da, dakle, svakoga čoveka uzimaju za savetodavca u toj vrlini, jer smatraju da je svako ima, — toliko kažem. Ali da smatraju da ona nije od prirode, ni sama od sebe nego da se može naučiti i da u onoga u koga se pojavljuje, pojavljuje se vrednoćom, sada ču pokušati da ti to dokažem. Jer koliko zla misle jedni ljudi da drugi imaju od prirode ili slučajno, niko se za to na onoga, koji to ima, ne ljuti niti ga kori

21

- E niti poučava niti ga kazni da ne bude takav, nego ga sažaljeva. Ko je tako nerazuman da će tako nešto činiti ružnima ili malenima ili slabima. Ta smatram da znaju da to i ono suprotno tome dolazi ljudima od prirode i slučajno. A koliko se dobra, smatraju, rađa čoveku vrednoćom, vežbanjem i učenjem, ako toga u nekoga nema nego suprotnoga — zla, na tog se negde obaraju gnev i kazne i opomene. A jedno od toga jeste i nepravednost i bezbožnost i jednom rečju sve što se protivi političkoj vrlini. Tu se, eto, svako na svakoga ljuti i opominje ga, zacelo zato što se ona vrednoćom i učenjem može steći. Jer ako želiš, Sokrate, da shvatiš šta znači kažnjavanje krivca, to će ti baš pokazati kako ljudi misle da se vrlina može steći. Jer niko, osim ako se slepo sveti kao životinja, ne kazni krivca s obzirom na to i zato što je skrivio. Ko razborito misli da kažnjava, ne kažnjava za prošlu krivicu — jer ono što je urađeno, urađeno je — nego da u budućnosti opet ne skrivi ni on sam ni drugi, kad vidi kako je ovoga stigla kazna. Pa kad takve misli ima, smatra da se vrlina može odnegovati; jer on kažnjava zato da se ne greši više. Dakle, takvo mišljenje imaju svi koji kažnjavaju u običnom i u javnom životu; a kažnjavaju i kore ljudi kad za nekoga misle da nepravdu čini, a naročito Atinjani, tvoji sugrađani. Zato, po tom razlaganju, i Atinjani spadaju u one ljude koji misle da se vrlina može steći i naučiti. Da zacelo tvoji sugrađani s pravom trpe i kovača i obućara kad im savetuje u državnom poslu, to ti je, Sokrate, dovoljno dokazano, kako se bar meni čini.
- B
- C
- D

14.

ZAHTEV DA VALJANI LJUDI SVOJE SINOVE POUČAVAJU U VRLINI

Još ostaje sumnja koju imaš o valjanim ljudima: zašto zaboga ti valjani ljudi uče svoje sinove ostalo što zavisi od učitelja i obrazuju ih, a u onoj vrlini kojom se sami ističu ne čine ih ni od koga boljima?

- E O tom ti, Sokrate, neću više pričati priču, nego ču ti govoriti. Ta pomisli ovako! Da li postoji ili ne postoji nešto jedno u čemu svi građani moraju da učeštvuju, ako treba država da postoji? Ta tu ti se rastura ona sumnja koju imaš ili nigde drugde. Jer ako ima toga, i ovo jedno nije ni tesarska, ni kovačka, ni grnčarska veština, nego pravednost i razboritost i požrtvovanost — to ču jednom rečju nazvati čovekovom vrlinom — ako ima toga, a u tom treba svi da imaju učešća i s tim svaki čovek, ako želi i inače da uči ili radi, mora raditi, a bez toga ne, jer ga inače, ako toga nema, moraš poučavati, bio to dečak ili muškarac ili žena, dok zbog kazne ne postane bolji, pa ako pored kazni i pouke ne sluša, gonićeš ga kao nepopravljiva iz grada i ubijati; ako je tako, a valjani ljudi, mada je tako, uče sinove drugo, a ne to, vidi, kako ti valjani ljudi ispadaju nastrani! Ta dokazali smo da se i u običnom i u javnom životu smatra da se to može naučiti. A kad se to može naučiti i odnegači, zar, dakle, daju da im sinovi uče ostalo za što nije kazna smrt ako ne znaju, a ono za što je kazna smrt i progonstvo, ako ne nauče i ne odnegači se u vrlini, pa pored smrti još i oduzimanje imovine i, da ukratko kažem, rasturanje cele kuće, to ih, dakle, ne daju da uče niti se za to mnogo brinu? Treba, Sokrate, bar misliti da oni to čine.
- C

15.

POSTOJANO DELANJE LJUDI PO TOJ MAKSIMI

- D Već od ranog detinjstva, pa sve do kraja života, i poučavaju ih i opominju. Kad dete počne da shvata šta mu se govori, trude se i dojkinja i mati i pedagog i sam otac da dečak bude što bolji; kod svake radnje i reči uče ga i pokazuju: ovo je pravo, ono ne valja, ovo je lepo, ono je ružno, ovo je bogu drag, ono nije, ovo čini, ono ne čini! I ako posluša drage volje, onda je dobro; a ako ne, onda ga, kao drvo

- E koje se krivi i savija, ispravljaju pretnjama i šibom. Potom ga šalju u školu i ostavljaju učiteljima da se za dobro vladanje dečaka mnogo više staraju, nego za čitanje, pisanje i svirku. A učitelji se za to i staraju. Pa kad opet nauče da čitaju i pišu, pa dođe vreme da razumeju knjigu, stavljuju — dotad je bila živa reč — pred njih na klupe pesme dobrih pesnika da ih čitaju i gone ih da uče napamet, jer u njih ima mnogo opomena i mnogo pripovedanja, pa pohvale i slave starih valjanih ljudi, ne bi li se dečak nadmetao s njima i ugledao se na njih i težio da postane onakav. Učitelj muzike opet isto tako radi —
- B stara se za umerenost i razboritost, da omladina ne čini zla. Osim toga, kad se nauče kitaranju, uče ih pesme drugih, opet dobrih lirskeh pesnika, udešavaajući za kitaru napeve i silom usadujući u dečiju dušu i ritam i sklad, da budu pitomiji, i da, držeći se mere i sklada, budu i rečju i delom korisni; jer sav život ljudski treba da ima i lepa ritma i skladnosti. A još ih pored toga šalju učitelju gimnastike da s jačim telom služe plemenitu srcu i da ne moraju zbog rđava tela biti kukavice ni u ratu ni u drugim prilikama. I tako postupaju ponajviše oni koji najviše mogu, a najviše mogu najimućniji. I njihovi sinovi među vršnjacima najranije kreću u školu, a najkasnije se rastaju s njom. A kad prestanu da idu u školu, država ih opet primorava da uče zakone i da po njima žive, kao po uzorima, da ne bi sami po svojoj volji neprilično radili; nego baš onako kao što učitelji onoj deci koja još ne umeju da pišu pisaljkom povuku linije i ovako im daju pločicu i gone ih da po uputstvu linija pišu, — tako je i država napisala zakone, izum starih dobrih zakonodavaca, te ih primorava da po njima i naređuju i slušaju. Onoga koji ih prekrši kazne, i toj kazni i kod vas i svuda na drugom mestu ime je *popravka*, kao da kazna popravlja. Dakle, kad je tolika briga za vrlinu i u običnom i u javnom životu, čud'š li se, Sokrate, i sumnjaš li da se vrlina može naučiti? Ali ne treba se čuditi, nego mnogo više kad se ne bi mogla naučiti.
- C 326

327

UZROCI NEUSPEHA U SINOVA DOBRIH OTACA

A zašto, dakle, od dobrih očeva sinovi postaju loši? To opet čuj! Jer nije nimalo čudnovato, ako sam ja ono pre govorio istinu, kad sam kazao da u tome, tj. u vrlini, niko ne sme da bude neuk, ako treba država da postoji. Ako je to tako kao što kažem — a pre svega tako je — onda se prihvati kojeg mu dragog drugog zanimanja i učenja, pa razmisli!

Kad grad ne bi mogao da postoji drukčije nego tako da svi budemo frulaši, kakav bi ko već mogao biti, onda bi svako i u privatnom i u javnom životu svakoga učio i korio, ako ne bi dobro svirao, i ne bi mu to uskraćivao. Tako ni sada niko, kao što se to inače dešava sa veštinama, ne uskraćuje i ne skriva što je pravedno i što je zakonito; jer nama je, smatram, korisna pravednost jednoga prema drugome i vrlina. Zato svaki svakome rado govori i upućuje ga što je pravedno i zakonito. Dakle, da imamo i ovako i u frulanju svaku volju i želju da jedan drugoga poučavamo, misliš li, Sokrate, da bi nekako sinovi dobrih frulaša pre postajali dobri frulaši nego sinovi loših? Zaista ne smatram, nego čiji bi sin baš najviše bio obdaren za frulanje, taj bi se najviše pročuo, a čiji ne bi obdaren bio, ostao bi bez slave. I često bi od dobra svirača postao loš, a često od loša dobar. Ali bi svi bar bili dobri svirači prema neukima, koji se nimalo u sviranje ne razumeju. Tako i sada sudi! Koji ti se od onih koji su odrasli među pravednim ljudima čini najveći nepravednik, taj je pravedan i vičan u tome, kad bi ga trebalo ocenjivati prema ljudima koji nemaju ni vaspitanje ni suda ni zakona a ni neke sile, koja bi ih u svemu i svačemu terala da se brinu za vrlinu, nego bi bili neki divljaci, kako ih je ono prošle godine pesnik Ferekrat⁴² prikazao na pozornici na Leneju⁴³. Zatelo, kad bi ti dospeo među onakve ljude, kao što su u onom skupu oni čovekomrsci, bio bi srećan i presrećan kad bi nai-

- E šao na Euribata⁴⁴ i Friondu⁴⁵, i jadikovao bi i žudeo za ovim nevaljalcima ovde. Ali ovako se, Sokrate, razumećeš, jer su svi učitelji vrline, koliko ko može, a opet ti se niko ne čini. Tako, kad bi ti pitao ko je učitelj helenskog jezika, nijedan se ne bi činio, pa smatram ni onda kad bi tražio ko će nam vaspitavati zanatlijske sinove u istom onom zanatu što su ga od oca naučili, koliko je već mogao otac i očevi prijatelji, ljudi istog zanata. Ta ko bi ih još mogao spremiti? Nije lako smatram, Sokrate, biti učitelj ovakvima, dok je neukima sasvim lako. Tako je isto i sa vrlinom i svim ostalim. Sreća je, dakle, ako ima koga ko zna da samo malo bolje od nas dovede čoveka vrlini! Smatram da sam ovakav jedan i ja i mnogo više nego ostali ljudi mogu čoveku koristiti da postane dobar i čestit; i zaslužujem onu nagradu koju tražim, i još veću, a tako se čini i onome koji je svršio nauke. Stoga sam i način na koji skupljam nagradu udesio ovako: kad ko u mene stekne znanje, on, mi, ako hoće, plati onoliko koliko ja zahtevam, a ako ne, on ode u hram, zakune se i ostavi onoliko koliko smatra da vredi učenje.
- B C D

Takvu sam ti i ja, Sokrate, i priču i govor završio o tome da se vrlina može naučiti i da Atinjani ovako smatraju, pa da nije nimalo čudnovato što se od dobra oca rađa rđav sin, a od rđava dobar, kad i Poliklitovi sinovi, ispisnici baš Paralovi i Ksantipovi, nisu nimalo nalik na oca, te tako ni sinovi drugih umetnika. A na sve ove ne valja se još žaliti, jer za njih ima nade. Ta mladi su!

17.

PITANJE SOKRATOVO: DA LI SU POJEDINE VRLINE DELOVI VRLINE ILI SAMO RAZLIČNA IMENA

Kad je Protagora ovoliko i ovako dokazao, začuta. I ja omađijan gledao sam još dugo i dugo u njega, kao da će produžiti govor, a želeo sam da čujem. A

kad sam video da je on zaista prestao, jedva se nekako sabrah, pogledah u Hipokrata i rekoh:

— O sine Apolodorov, baš ti zahvaljujem što si me podstakao da ovamo dođem! Jer u velikoj meri cenim da sam od Protagore čuo ono što sam čuo. Ja sam bar do danas smatrao da nema ljudskog staranja, po kojem dobri postaju dobri, a sada sam se uverio. Tek nešto mi malo smeta, a to će me po svoj prilici Protagora lako uputiti, kad me je već toliko uputio. Ta kad bi neko baš zbog toga pošao do koga god želi besednika, možda bi čuo takvih beseda ili od Perikla ili od ma kog drugog umetnika u besedi. Ako bi pitalo koga od njih nešto, oni kao knjige ne umeju ništa ni da odgovore ni da sami zapitaju; naprotiv, ako pitaš koga makar i za neku sitnicu od onoga što je kazao, a ono, kao što kotlići kad udariš o njih, dugo jeće i odjekuju, ako ih ne uhvatiš, tako i učeni besednici, upitaš li ih samo malo, otegnu svoje beskrajne besede.

B A Protagora je zaista sposoban da govori dugačke i lepe besede, kao što je pokazao, ali je vičan i na pitanje kratko da odgovara i sam da zapita pa da pričeka i dočeka odgovor, i za to se malo ko pripremio. Dakle, sada, Protagora, još nešto malo, i sve ču znati, ako mi ovo odgovoriš. Vrlina se, kažeš, može naučiti i ja ču, pre nego i jednom drugom čoveku, tebi verovati. Ali što sam ti se čudio dok si govorio, to mi u duši dopuni! Jer rekao si da je Zevs pravednost i stid poslao ljudima i opet si na mnogo mesta u besedi pominjao pravednost, razboritost i pobožnost, kao da je sve to jednom rečju — vrlina. Baš to mi,

C C D D

dakle, iscrpno objasni u besedi da li je vrlina jedno, a delovi su joj pravednost, razboritost i pobožnost, ili su sve to što sam sada izlagao samo imena jednog istog. To je, što još želim.

ODREĐIVANJE DELOVA VRLINE

— Ali lako je to, reče, Sokrate, odgovoriti. Vrлина је jedno, a ono за што питаš, jesu delovi.

— Da li su, rekoh, delovi, као што су delovi lica — usta, nos, oči i uši, ili se kao delovi zlata jedan od drugoga i od celine ne razlikuju nego samo veličinom i malinom?

— Onako su, Sokrate, čini mi se kao delovi lica prema celom licu.

E — Primaju li, dakle, rekoh ja, i ljudi od tih delova vrline jedni ovaj, a drugi onaj ili je nužno da neko, ako primi jedno, ima sve?

— Nikako, reče, jer mnogi su hrabri a nepravedni, ili su opet pravedni, a mudri nisu.

— Jesu li, dakle, rekoh ja, i ovo delovi vrline — mudrost i hrabrost?

330 — Pouzdano, reče. I baš najvažniji je deo mudrost.

— Svako od ovoga je, rekoh ja, drugo i drukčije?

— Dabome.

B — I ima svaku svoju moć, као што je u licu? Nije oko što je uvo, niti je njegova moć ista; ni ostalo nije ništa kao drugo, ni po moći ni inače. Pa zar nisu ovako drukčiji jedan od drugoga i delovi vrline, i to kako svaki sam za sebe tako i u pogledu svoje moći? Zar stvar ne стоји tako, ako bar malo odgovara primeru?

— Ma tako je, reče, Sokrate!

I ja produžih.

— Dakle, nijedan drugi deo vrline nije isto što znanje, ni što pravednost, ni što hrabrost, ni što razboritost, ni što pobožnost.

— Nije, reče.

C — Pa dela, rekoh ja, da zajednički ogledamo шта je ovo svako! Pre svega ovako. Da li pravednost нешто значи или ništa ne значи? Ta meni se čini da znači. A tebi?

— I meni, reče.

— Pa šta? Ako bi neko zapitao mene i tebe: „Protagora i Sokrate, kažite mi da li je ono što ste malopre spomenuli, tj. pravednost — da li je to po себи pravedno ili nepravedno?“ Ja bih mu odgovorio: „Pravedno.“ Za koje bi ti bio? Da li za isto kao ja ili za ono drugo?

— Za isto, reče.

D — Dakle, pravednost je ono što je pravedno — to bih mu ja bar kazao odgovarajući na pitanje. Ne bi li i ti?

— Zacelo, kaže.

— Zatim, ako bi nas potom upitao: „Ne tvrdite li vi da postoji neka pobožnost?“ — potvrdili bismo, kako ja mislim.

— Dakako, reče on.

— „Ne tvrdite li da je i to nešto?“ Da li bismo potvrdili ili ne?

I to on potvrđi.

E — „A tvrdite li da je to baš onako kao nešto nepobožno, ili je kao pobožno?“ Ja bih se bar, rekoh, razgrevio na pitanje i odgovorio bih: „Bog s tobom, чoveče! Teško da će što drugo biti pobožno, ако сама pobožnost ne bude pobožna.“ A šta ti? Ne bi li tako odgovorio?

— Zacelo, reče.

19.

PROTIVREČNOSTI U RASTAVLJANJU DELOVA

— Ako bi nas potom pitao i kazao: „A kako ste ono malopre govorili? Da li sam vas dobro čuo? Училиво mi se da kažete da se delovi vrline odnose jedan prema drugome tako da nijedan nije onakav kakvi su ostali“ — ja bih bar odgovorio: „Drugo si dobro čuo, ali da sam, kako misliš i ja to rekao, то nisi dobro čuo. Jer Protagora je to odgovorio, а ja sam pitao.“ Dakle, ако bi rekao: „Govori li taj istinu, Protagora? Ti kažeš da jedan deo vrline nije što i drugi? Tvoje su to reči, je li? Šta bi mu odgovorio?“

- B — Nema druge, Sokrate, priznao bih.
 — Dakle, šta čemo njemu, Protagora, odgovoriti, ako nas, pošto smo to priznali, opet upita: „Dakle, nije pobožnost isto što i pravednost? Ni pravednost što je pobožno, nego je ono što nije pobožno. Ta pobožnost je ono što nije pravedno, dakle, je nepravedno, a ovo nepobožno? Šta čemo mu odgovoriti? Ta ja bih sam za sebe kazao da je pravednost pobožna, a pobožnost pravedna. Pa i za tebe, kad bi mi ti dopustio, odgovorio isto da je pravda zaista isto što i pobožnost, ili nešto veoma slično, i da je, ako išta, a ono pravednost isto što i pobožnost, i pobožnost isto što i pravednost. Ali pazi, ne dopuštaš li mi da tako odgovaram, ili i ti misliš isto tako?
- C — Ne čini mi se sasvim, Sokrate, reče da je stvar tako prosta da bih se složio da je pravednost pobožna i pobožnost pravedna, nego postoji, mislim, tu neka razlika. A u čemu se to razlikuje? Ali ako želiš, neka bude i pravednost pobožna i pobožnost pravedna!
- D — Ne kaži mi to nikako, rekoh ja. Meni ne treba da ispitujem ono *ako želiš* i *ako ti se čini*, nego sebe i tebe — a ovo sebe i tebe kažem, jer mislim da se stvar može najbolje ispitivati, ako joj se oduzme ono *ako*.
- E — Ali, reče, nešto je pravednost slična pobožnosti. Ta uzmi što god hoćeš, ono je donekle bar nečemu slično. Ta i belo je donekle slično crnom i tvrdo mekom i tako sve ostalo što se čini suprotnost jedno drugome. Pa šta smo onda kazali za delove lica da imaju drukčiju moć i da nije jedan kao drugi — oni su u neku ruku slični i jedan je kao drugi. Zato možeš, bar na taj način, ako želiš, takođe da dokazuješ da je sve to jedno drugom jednak. Ali ono što ima nešto jednako nije pravilno nazivati jednakim, kad je samo malo jednak, ni ono što ima nešto nejednako, nejednakim.
- I ja se začudih, pa mu odgovorih:
 — Pa zar ti se pravedno i pobožno ovako odnosi jedno prema drugom te su među sobom tek nešto malo jednak?

- 332 — Ne baš tako, a opet ni onako, kako ti, čini mi se, misliš.
 — Ali, rekoh ja, kad ti je to, čini mi se, mrsko, ostavimo, pa razmotrimo ono drugo što si kazao!
- 20.
- DOKAZ ISTOVETNOSTI MUDROSTI I RAZBORITOSTI
- Nazivaš li što nerazboritošcu?
 On potvrdi.
 — Da li je tome sasvim suprotna mudrost?
 — Meni se bar čini, reče.
 B — A da li ti se čini da su ljudi kad rade pravo i korisno razboriti zato što tako rade, ili je suprotno?
 — Čini se da su razboriti, kaže.
 — Zar nisu razboriti zbog razboritosti?
 — Dabome.
 — Dakle, oni koji ne rade pravo ne rade ni nerazborito i nisu li nerazboriti kad tako rade.
 — Čini mi se isto tako, kaže.
 — Suprotan je, dakle, razborit rad nerazboritu radu?
 On se složi.
 — Sto se radi, dakle, nerazborito, radi li se s nerazboritošcu, a što razborito s razboritošcu?
 On potvrdi.
 C — Ako se nešto radi snagom, ne radi li se snažno, ako li slabošcu slabo?
 Činilo mu se.
 — Pa ako se nešto radi brzinom, brzo se radi, a ako li sporošcu, sporo?
 On se složi.
 — Ako se nešto onako isto pa isto radi, ne radi li se s istim, ako li nasuprot, suprotnim?
 On se složi.
 — Dela, kaži mi, rekoh ja, ima li nešto lepo?
 Pristade.
 — Da li je tome samo ružno suprotno?
 — Nije.

D
— Pa šta? Ima li nešto dobro?
— Ima.
— Da li je tome samo zlo suprotnost?
— Nije.
— Pa šta? Ako je nešto visoko u glasu?
— Da.
— Tome pouzdano nije ništa drugo suprotno osim duboko?

— Nije, reče.
— Dakle, rekoh ja, svemu suprotnome samo je jedno suprotno, a ne mnogo!

Saglasi se.

— Deder dakle, rekoh ja, ponovimo ono u čemu smo se saglasili. Da li smo se saglasili da je samo jedno jedname suprotno, a ne više?

Saglasili smo se.

— I da se ono što se nasuprot radi i radi suprotnim?

— Da.

— A da li smo se saglasili, ako se nešto nerazborito radi, da se radi nasuprot onome što se radi razborito?

— Dabome.

E — A što se razborito radi, radi se s razboritošću, a što nerazborito, s nerazboritošću?

Složi se.

— A kad se radi nasuprot, neće li se suprotnim raditi?

— Hoće.

— Jedno se radi s razboritošću, a drugo s nerazboritošću?

— Zacelo.

— Naprotiv?

— Dabome.

— Zar sa suprotnim?

— Da.

— Dakle, nerazboritost je suprotna razboritosti?

— Čini se.

— Pa pamtiš li, kako smo se ono ranije saglasili, da je nerazboritost suprotna mudrosti?

Priznavao je.

— A jedno je samo jedname suprotno.

— Slažem se.

333 — Koje, dakle, tvrđenje da odbacimo, Protagora? Da li ovo, jedno je samo jedname suprotno, ili ono gde smo se saglasili da je mudrost nešto drugo nego razboritost, a svaka je opet deo vrline, i da su, osim toga što su drugo, još kao delovi lica nejednake — i one same i snaga njihova? Dakle, koje da odbacimo? Jer oba tvrđenja se baš ne slažu. Ne slažu se niti prijestaju jedno drugom. Pa kako bi se slagala kad samo jedname samo jedno sme biti suprotno, ne više, a nerazboritosti kao jedname suprotna je, vidi se, mudrost i opet razboritost? Da li je, Protagora, rekoh ja, tako ili kako drukčije?

On se saglasi veoma nerado.

— Zar nije razboritost i mudrost jedno isto. A prvo nam se učini opet da su pravednost i pobožnost gotovo isto. Pa hajde, Protagora, rekoh ja, ne malakšimo, nego razmotrimo i ostalo! Zar smatraš kad čovek krivo radi da je razborit, jer krivo radi?

— Ja bar, Sokrate, kaže, stideo bih se da se s tim saglasim, mada mnogi ljudi kažu.

— Pa zar da s njima razgovaram, rekoh, ili s tobom?

— Ako želiš, reče, pozabavi se s tim govorom većine!

— Ta svejedno mi je, samo ako ti odgovaraš da li ti se čini tako ili ne. Jer ja pre svega istražujem stvar, ali se možda može dogoditi da se i ja koji pitam, i onaj koji odgovara, upustimo u istraživanje sebe samih.

21.

PROTAGORA O RELATIVNOSTI KORISNOG

D Protagora se isprva ustezao, — žalio da je stvar teška. Naposletku ipak je pristao da odgovara.

— Pa hajde, rekoh ja, ponovo mi odgovori! Smatraš li da su neki razboriti, jer nepravedno rade?

— Neka bude, reče.

— A biti razborit, kažeš, znači dobro misliti. Potvrди.

— A dobro misliti znači dobro biti obavešten o onom što nepravno čine?

— Neka bude, reče.

— Zar, upitah ja, onda kada nepravno radeći rade dobro ili kad zlo?

— Kad dobro rade.

— Kažeš li, dakle, da ima nešto dobro?

— Kažem.

E — Pa zar je, rekoh ja, ono dobro što je ljudima korisno?

— Tako mi Zevsa, ma i ne bilo ljudima korisno, ja nazivam dobrim.

I činilo mi se da je Protagora već bio ljut i gnevani da mu je bilo dosta odgovaranja. Pa kad sam ga takva video, smotreno i mirno upitam:

— Da li, Protagora, misliš na ono što nijednom čoveku nije korisno ili što uopšte nije korisno? I tako nešto ti dobrim nazivaš?

— Nikako, reče, nego ja bar znam dosta — i za ishranu i piće i lekove i mnogo drugog što ljudima škodi a što koristi; što opet nije nikako za ljude, nego je za konje. Jedno je samo za goveda, drugo za pse; a ovo nije ni za jedne ni za druge, nego je za drveće; ono je, doduše, drveću dobro za koren, ali od toga grane propadaju. Tako je i đubrivo dobro za koren svih biljaka, kada ga ti stavljaš, a ako ga staviš na grane i mlade grančice, sve uništava. Ta i ulje je svi ma biljkama veoma škodljivo i najveći je neprijatelj dlaki svih drugih životinja, samo ne kosi čovečijoj. Kosi i ostalom telu čovečijem prija. Tako je dobro

B C nešto šaroliko i različito, te je i tu čoveku za spoljašnje delove tela nešto dobro, a za unutrašnje isto to škodljivo. Pa zato svi lekari bolesnicima zabranjuju ulje, nego da ga uzimaju što manje u onom što jedu —

334

34

samo toliko, koliko će im odagnati neprijatnost koja se u čulima preko nosa stvara kod hrane i mesa.

22.

SOKRAT PODSTIČE DA SE RAZGOVORI VODE KRATKO

A kad je on to završio, prisutni su mu odobravali da dobro govori. I ja rekoh:

D — Protagora, ja sam slučajno nekako zaboravan čovek, pa ako neko meni poduzeće govori, zaboravljam o čemu je bila reč. Kao što bi i ti zacelo, da sam ja slučajno nagluv, smatrao, kad bi sa mnom htio da razgovaraš, da ti treba glasnije da govorиш nego sa ostalima, tako i sada kad si se namerio na zaboravna čoveka, zbijaj i skraćuj odgovore, ako hoćeš da te sustižem.

— Pa kako želiš kratko da ti odgovaram? Ili da ti, reče, odgovaram kraće nego što treba?

— Nikako, odgovorih ja.

— Nego koliko treba? reče.

— Dabome, rekoh ja.

E — Onoliko da ti odgovorim koliko se meni čini da treba da odgovaram ili koliko tebi?

— Bar sam čuo, rekoh ja, da ti ako hoćeš, umeš da o jednoj istoj stvari s jedne strane naširoko govorиш sam i drugog da naučiš — i nikad da ti nestane reči, a s druge strane opet kratko, tako da niko ne može od tebe kraće reći. Ako, dakle, želiš sa mnom da razgovaraš, a ti se služi za me drugim načinom — kratkim govorom!

— Sokrate, reče, ja sam se već s mnogo ljudi nadmetao u govoru, ali kad bih to činio što ti naređuješ, da se razgovaram onako kako protivnik od mene zahteva, činilo bi se da nisam ni od koga bolji, niti bi se Protagorino ime među Helenima rašculo.

B I ja sam razumeo da se dosadašnji odgovori nisu njemu samom dopali, pa da neće rado hteti u razgovoru da odgovara. I pomislio sam da me više ne želi u društvu, pa rekoh:

3*

35

C — Ali, Protagora, i ja ne salećem tako da nam razgovor teče kako ti ne želiš, ali razgovaraču se s tobom onda kada ti budeš htio da se razgovaraš onako kako mogu ja da sustižem. Jer ti si, kako se o tebi priča, a i sam kažeš, sposoban da se zabavljaš i u dugu i u kratku govoru. Jer mudar si. Ja pak ne umem ovako nadugačko, mada bih voleo da mogu. Nego treba da ti koji umeš i jedno i drugo popustiš da se održi ovaj skup. Ali ovako kad nećeš, a ja imam nekakva posla, pa ne bih mogao da ostanem, dok odugovlačiš tim dugim govorima, idem, jer moram negde da podem, inače bih te možda i ovo vrlo rado slušao.

D To sam rekao i u isto vreme podigao se da podem. I dok sam ustajao da podem, uhvati me Kalija za ruku jednom rukom, a drugom za ovu kabanicu i reče:

— Nećemo te, Sokrate, pustiti, jer ako ti odeš, razgovori nam neće biti jednak. Molim te, dakle, ostani s nama, jer ja ne bih baš nikoga radije slušao nego tebe i Protagoru kako se razgovarate. Ta učini to za ljubav svima nama!

E I ja rekoh, a već sam se digao da izadem:

— O sine Hiponikov, ja se bar uvek divim twojoj ljubavi prema mudrosti, pa i sada te hvalim i volim, te bih tebi za ljubav rado učinio kad bi ti tražio ono što ja mogu. A sada mi je kao kada bi me ti molio da stižem Krisona⁴⁶ Himeranina, trkača u punoj snazi, ili da se utrkujem s nekim trkačem za dugačke trke ili sa skorotečom pa da ga sustižem.

336 Ta ja bih tebi kazao: ja mnogo više nego ti želim sam sebi da mogu dostizati takva čoveka kad trči, ali ne mogu; zato njega moli da trči sporije, ako već treba da vidite mene i Krisona kako naporedo trčimo; jer ja ne mogu brzo trčati, a on može polagano.

B Ako, dakle, želiš da slušaš mene i Protagoru, njega moli da onako i sada odgovara kako mi je ono u početku odgovarao — kratko i samo na pitanja. Inače kakav će biti razgovor? Jer ja sam bar smatrao da

je jedno razgovarati se u društvu a drugo javno govoriti pred narodom.

— Nego vidiš, Sokrate, reče Kalija, čini se da pravo govori Protagora kad zahteva da njemu bude prosto s nama razgovarati kako on želi, a tebi kako bi opet ti želeo.

23.

ALKIBIJAD, KRITIJA I PRODIK ZA PRODUŽAVANJE RAZGOVORA

Potom Alkibijad uze reč i reče:

— Ne govorиш lepo, Kalija. Jer Sokrat, evo, tvrdi da se ne razume u duge besede i prvenstvo daje Protagori, ali ovaj ume, kaže, i zna u razgovoru i da prihvata i da odgovara, pa bi mi čudnovato bilo kada bi nekom čoveku ustupio. Ako, dakle, i Protagora tvrdi onako, kao Sokrat, da nije vičan razgovoru, Sokrat je zadovoljan; ako se pak tome protivi, neka u razgovoru pita i odgovara i neka na svako pitanje ne oduži besedom. Ovako odbija dokaze i neće da odgovara, nego produžava, dok mnogi od slušalaca ne zaborave o čemu je bilo pitanje. Ja bar za Sokrata jamčim da neće zaboraviti, nego onako od šale kaže da je zaboravan. A meni se, dakle, čini da Sokrat pravilnije govori, jer svako treba da kaže svoj sud.

D Posle Alkibijada, kako ja mislim, progovori Kritija:

— Prodiče i Hipija, Kalija, kako mi se čini, pristaje uz Protagoru, a Alkibijad uvek želi, kad nešto poduzme, pravo da održi; i mi ne treba da se s njime prepiremo ni za Sokrata ni za Protagoru, nego svi zajedno da zamolimo obojicu da nam uživanje na polovini ne prekinu.

E To reče, a Prodig nastavi:

— Lepo govorиш, čini mi se, Kritija, jer ko ovakvim besedama prisustvuje treba, istina, da bude zajednički slušalac obojici koja se razgovaraju, ali ne

- B jednak. Jer to nije isto. Zajedno, naime treba saslušati obojicu, ali ne priznati svakome jednakom, nego mudrjem više, a manje mudrom manje. I ja sâm, Protagora i Sokrate, smatram da i vi jedan drugome priznajete da dokaze pretresate, ali se ne svađate, jer priatelji se ljubazno prepiru s priateljima, dok se između sebe svađaju samo protivnici i neprijatelji. I na taj način ovaj bi nam razgovor najlepše dalje tekao. Jer vi ćete kao besednici u nas slušalaca najviše biti cenjeni, a ne hvaljeni, jer ceniti može te u duši svojoj slušalac bez podvale, a hvaliće te na rečima čovek koji često pored svoga uverenja laže. Mi ćemo se slušaoci najviše radovati, ne naslađivati — jer radovati se možeš kad nešto učiš i ovako dolaziš do saznanja sa mnom razmišljanjem, a naslađivati se kad nešto jedeš ili ti je drukčije nešto slatko, ali samo za telo. Kad to Prodig reče, mnogi su mu od prisutnih odobravali.

24.

POSREDOVANJE HIPIJINO

A posle Prodigova progovori mudrač Hipija:

- D — Ljudi koji ste ovde prisutni, ja smatram da smo mi svi srodnici i prijatelji i sugrađani po prirodi, a ne po zakonu. Jer jednakom srodom je jednakom po prirodi, a zakon kao tiranin ljudski primorava nas na mnoge stvari mimo prirodu. Zaista je sramota što mi, duduše, poznajemo prirodu stvari, ali iako smo najmudriji od svih Helena, pa smo baš zato prispeli Heladi u samo ognjište mudrosti, a gradu opet u najugledniju i najsajniju kuću, nismo se pokazali nimalo dostojni ovoga svoga ugleda, nego se kao najlošiji od svih ljudi svadamo jedan s drugim. Ja, dakle, i molim i savetujem, Protagora i Sokrate, dogovorite se da vas mi kao kakve izabrane sudije mirimo! Pa nemoj ni ti tu kratku vrstu razgovora tražiti — tu suviše kratku, kada Protagora to ne voli, nego popusti i pusti uzde besedama da nam budu što

338

38

B sjajnije i lepše! A opet neka se ni Protagora, kad razapne sva jedra, ne preda povoljnom vетру i ne otisne na pučinu govora, izgubivši se zemlji s vidika, nego odredite obojica neku sredinu! Tako ćete, dakle, učiniti, pa slušajte me i odaberite redara, nadzornika i starešinu koji će vam obojici paziti na pravu dužinu besede!

25.

SOKRAT UTVRDUJE PRODUŽIVANJE RAZGOVORA

C To se dopadne prisutnima i svi odobriše. I Kalija reče da me neće pustiti, a molili su da odaberemo starešinu. A ja rekoh da ne dolikuje odabratu sudiju besedama, jer će izabranik biti ili lošiji od nas, a nije pravo da lošiji boljim predsedava, ili jednak, ali ni ovako nije pravo. Jer bude li jednak s nama, radiće jednakako kao mi, te će uzalud biti izabran. Ali vi ćete zacelo birati boljega od nas? Zaista, kako ja mislim, ne možete nikog mudrijeg od Protagore da izaberete; ako ipak ne izaberete nimalo boljeg, a tvrdite da jeste, eto opet sramote ovome što mu birate starešinu kao nesposobnom čoveku. A što se mene tiče — svejedno mi je. Ali ja želim to učiniti, a i vi tako želite, da nam bude društva i razgovora. Ako Protagora ne voli da odgovara, a on neka pita, a ja ću odgovarati i u isto vreme ću pokušati da mu dokažem kako ja mislim da treba da odgovara onaj koji odgovara. Potom kad ja odgovorim, koliko bude želeo da pita, neka opet obeća da će opet sa mnom jednakom govoriti. Ako se, dakle, učini da ne želi na samo pitanje da odgovara, onda ćemo ga i ja i vi moliti, kao vi mene sada, da ne kvari sastanak. I zato ne treba da jedan bude starešina nego ćete svi zajedno nadgledati. Svima se činilo da tako treba postupiti. I Protagori nije to bilo baš po volji, ali ipak i na silu pristane da će pitati, a kad se zadovolji pitanjā opet će kratkim odgovorima da odgovara. Stane, dakle, ovako nekako pitati.

39

IZLAGANJE SIMONIDOVE IZREKE

339 — Ja smatram, Sokrate, da se obrazovan čovek najpre poznaje po tome što se razume u pesnička dela, tj. ako je sposoban da razumeva pesnikove reči, šta je dobro spevano, a šta nije, i ako ume to da objasni i na pitanje da odgovori. I sada će biti pitanje o istom o čemu smo malopre raspravljali — o vrlini, ali preneseno na pesništvo; samo će to biti razlika. Simonid na jednom mestu kaže Skopi⁴⁷, sinu Tesalca Kreonta:

B *Teško je postati čovek baš uistinu valjan,
jak u rukama i nogama i pameću, besprekoran.*

Znaš li tu pesmu ili da ti celu kažem?

A ja odgovorim:

— Ne treba. Jer znam je. Baš sam se tom pesmom dosta bavio.

— Dobro govorиш. Da li ti se, dakle, čini da je lepo i dobro ispevana, ili nije?

— Sasvim lepo i dobro, odgovorih ja.

— Čini li ti se da je i onda lepo ispevana kad pesnik sam sebi protivreči?

— Nikako lepo, kažem ja.

— Pogledaj malo bolje, reče.

— Ma, dragi moj, gledao sam dosta.

— Znaš li onda da on negde dalje u pesmi kaže:

S pravom ne hvali mi se ona Pitakova

mada je ispeva mudra glava:

„Teško je, kaže, biti savršen.“

— Ne vidiš li da u isti mah kaže i ovo i ono pre?

— Znam, rekoh ja.

— Čini li ti se, dakle, kaže, da se to s onim slaže?

— Meni se bar čini.

D — A ipak sam bio u strahu da ne kaže koju podesnu.

— A tebi se, rekoh ja, ne čini?

— Ta kako bi mi se činilo da se sam sa sobom slaže kad ovo dvoje kaže! Pa sam je prvo utvrdio da je teško postati dobar čovek, a udaljivši se malo u pesmi zaboravio je to, i Pitaka⁴⁸ koji isto govorи što i on, da je naime teško biti dobar, prekorava i tvrdi da se ne slaže, a ono Pitak tvrdi isto što i on. Zaista, kad kori onoga koji govorи isto kao on, očevidno i sebe kori, te po svemu ili ono pre ne kaže pravo ili ono posle.

E To reče i u mnogih slušalaca izazva buru pohvale. I meni se u prvom trenutku, kao da me je neki dobar šakač pothvatio, zamagli i zavrти kad on to reče, a ostali burno odobriše. Potom se, istinu da ti kažem, da bih imao vremena da razmislim šta pesnik hoće da kaže, okrenem Prodigu i pozovem ga i ovo kažem:

340 — Prodiče, tvoj je zaista sugrađanin Simonid. Red je da čoveku pritekneš u pomoć. Čini mi se, dakle, da te ja zovem, kao što kaže Homer da je Skamandar⁴⁹ kad ga je Ahilej pritešnjavao, zvao Simoenta i rekao:

O dragi brate, obozadrižimo snagu junaka⁵⁰

B Pa i ja tebe zovem da nam Protagora ne obori Simonida. Jer doista Simonidovoj odbrani je i potrebna tvoja umešnost, po kojoj ti razlikuješ *hteti* i *želeti* kao da nije isto i malopre što si izneo mnogo lepog. I sada gledaj, čini li ti se onako kao meni! Jer meni se ne čini da Simonid sam sebi protivreči. Pa ti, Prodiče, najpre iznesi svoje mišljenje! Čini li ti se da je isto postati i biti ili je drugo?

— Drugo, Zevsa mi, reče Prodig.

C — Zar nije, rekoh ja, ono na početku Simonid sam svoje mišljenje izneo kad kaže da je teško postati zaista dobar čovek?

— Istinu govorиш, reče Prodig.

— A Pitaka, rekoh ja, ne kori zato što, kako smatra Protagora, kaže isto kao on nego drugo. Ta

D Pitak nije kao Simonid rekao da je teško postati *dobar*, nego *biti*. A nije isto, to, Protagora, to kaže evo i Prodig, *biti* i *postati*; ako pak nije *biti* isto što i *postati* onda Simonid sam sebi ne protivreči. I možda će Prodig i mnogi drugi reći, onako po Hesiodu: dobrim je, istina, teško postati, jer pred vrlinu bogovi metnuše znoj, a kad joj neko dođe na vrhunac, lako ju je steći, mada je inače teška.

27.

ZNAČENJE IZRAZA „TEŽAK“

Kad je to, dakle, Prodig čuo, pohvali me. A Protagora reče:

— Tvoja odbrana, Sokrate, ima veću pogrešku nego što je ona koju ispravljaš.

A ja prihvatih:

E — Kao da sam rđavo, dakle, uradio, Protagora, i smešan sam nekakav lekar. Lečim, a pogoršavam bolest.

— Ali tako je, reče.

— Pa kako? upitah ja.

— Veliko bi, reče, bilo pesnikovo neznanje, ako tvrdi da je tako lako imati vrlinu, a to je od svega, po mišljenju svih ljudi, najteže.

A ja odgovorim:

— Zevsa mi, baš nam se u pravi čas nađe evo Prodig u razgovoru. Jer čini se, Protagora, da je mudrost Prodigova nekako božanska starinom. Zaceleo joj je početak još od Simonida ili je još i starija. A ti, čini se, koji si inače vešt u mnogom čemu, ovde to nisi. A nisi vešt kao ja, jer sam evo Prodigov učenik. I sada, čini se, ne vidiš da možda ono *teško* nije Simónid onako smatrao kao što ti razumeš. Tako me taj isti Prodig za ono *strašan* svagda prekorava kad ja tebe ili nekog drugog hvalim i kažem: „Protagora je mudar i *strašan* čovek.“ Pita me, zar se ne stidim da zovem ono što je dobro strašnim.

341

C Jer strašno je, kaže, zlo. Bar niko obično ne govori *strašno bogatstvo* ni *strašan mir* ni *strašno zdravlje*, nego *strašna bolest* i *strašan rat* i *strašno siromaštvo* — jer zlo je strašno. Pa možda opet i pod onim *teško* Kejani i Simonid podrazumevaju ili zlo ili nešto drugo što ti ne znaš. Dakle, zapitajmo Prodika, jer pravo je da za jezik Simonidov njega pitamo. Prodiče, šta je Simonid mislio pod onim *teško*?

— Zlo, odgovori.

— Zato, dakle, kažem ja, i kori, Prodiče, on Pitaka što kaže — *savršen je teško biti*, kao da ga čuje da govori savršen biti zlo je.

— Pa šta drugo, Sokrate, smatraš da Simonid kaže nego to? Kori Pitaka što nije znao pravilno da razlikuje reči, jer je bio Lezbljanin, pa je u barbarском jeziku odrastao...

D — Eto čuo si, rekoh ja, Protagora, Prodigu. Imaš li šta na to da govorиш?

A Protagora odgovori:

— Nema toga, Prodiče! Nego ja dobro znam da je Simonid rekao *teško* onako kao i mi svi, a nije mislio *zlo*, nego ono što nije lako to se postiže sa mnogo napora.

E — Nego i ja smatram, rekoh, Protagora, da Simonid tako misli, pa i Prodig to zna, ali se šali i tebe, čini se, kuša da li ćeš svome tvrdjenju pomoći. Jer da Simonid pod teškim ne razumeva zlo, velik dokaz je baš ovo iza onih reči, jer kaže:

Jedini bog ima taj dar.

Valjda ne kaže da je zlo biti savršen, kada potom tvrdi da to ne može biti samo u boga, te je on tu odliku jedino bogu podario; ta inače bi Prodig Simonida zvao nekavim razuzdanikom, a ne Kejanim. Nego ono što mi se čini da Simonid ima na umu u toj pesmi, to hoću da ti kažem, ako želiš da me ispituješ kakav sam, kako ti kažeš, u pesmama; ali ako si voljan — tebe će slušati.

42

342

43

Kad me, dakle, Protagora ču da tako govorim,
reče:

— Izvoli samo, Sokrate!

A Prodik i Hipija stanu me naročito podsticati,
a i svi ostali.

28.

SIMONID O PESMI: MUDROST LAKEDEMONJANA I NAMERA SIMONIDOVA

- B — Ja ču, dakle, rekoh ja, pokušati da razložim kako se meni čini ta pesma. Filozofija u Helena je najstarija i najrasprostranjenija na Kreti i u Lake-demonu, i najviše sofista onde se nahodi. Ali oni to skrivaju i prave se nevešti da se ne bi odali da mudrošću nadmašuju ostale Helene, baš kao oni sofisti o kojima je Protagora ranije govorio, nego gledaju da bi se činilo da su u borbi i u junaštvu prvi. Oni smatraju, ako se dozna u čemu se sastoje njihovo prevenstvo, da će se svi oko toga, tj. oko mudrosti truditi. Ali ovako su to sakrili i obmanuli one što na lakedemonski način žive u drugim gradovima. Ovi razlupaju sebi uši, ugledajući se na njih, obaviju se kaišima, revnosno vežbaju telo i nose kratke kabанице, kao da time Lakedemonjani nadmašuju Helene. A Lakedemonjani, kad onako od srca hoće da čuju svoje sofiste i kad im već dosadi da se s njima tajno sastaju, proteruju strance iz zemlje što na njihov način žive i ako inače neki stranci ovde borave; i druže se sa svojim sofistima da ih stranci ne gledaju. Oni ne dopuštaju ni jednom od svojih mladića da odlazi u druge gradove, kao ni Krećani, da se ne bi odvikli od onoga čemu ih oni uče. U tim se gradovima ne ponose obrazovanostu samo muškarci nego i ženska čelijad. A doznaćete da ja to istinu govorim da su Lakedemonjani u filozofiji i besedama najbolje obrazovani. Jer, ako neko hoće da se porazgovara s najprostijim Lakedemonjaninom, većinom će u govoru naći da je on na oko prost, ali ti on negde u besedi, kao vešt

343 kopljanik, ubaci reč kratku i sažetu, te se i ti koji s njim razgovaraš ne činiš nimalo bolji od dečačića. Dakle, ima ih i sada, a bilo ih je i pre, koji su baš to primetili da na lakedemonski način živeti znači mnogo više voleti mudrost nego gimnastiku; ta znaju da je onaj čovek sasvim obrazovan koji ume onakve rečenice besediti. Ovakav bejaše Talet Milećanin i Pitak Mitilenjanin i Bijant Prijenjanin i naš Solon i Kleobul Liđanin i Mison Hejanin, a sedmi se među njima⁵¹ spominjao Hilon Lakedemonjanin. Svi su oni bili sledbenici, prijatelji i učenici lakedemonskog vaspitanja. I možeš shvatiti da su mudrost njihova reči kratke, a spomena dostoješto ih je svaki izgovorio. Njih su oni kad su se zajedno sastajali, kao cvet mudrosti zaveštali Apolonu u delfijskom hramu, napisavši ono što svi eto slave: „Poznaj sebe!“ i „Ništa suviše!“

C — A zašto to govorim? To bejaše način filozofije starih, neka lakedemonska kratkoća u govoru. Pa se i ona Pitakova rasturala, i mudraci su je mnogo hvalili: „Teško je biti savršen.“ A kako se Simonid nadmetao za slavu u mudrosti, primeti, ako te reči kao nekog čuvenog atletu obori i nadmaši, sam će postati čuven u svojih savremenika. Dakle, za ove reči i radi njih sastavio je on, kako mi se čini, celu onu pesmu, a nameravao je da ih umali.

29.

OBJAŠNJENJE IZRAZA „BAŠ UISTINU“ U SIMONIDOVOJ IZRECI

D Pogledajmo svi zajedno da li ja zaista govorim istinu. Ta odmah bi se početak njegove pesme pokazao besmislen ako je uopšte htelo reći samo to da je teško postati dobar čovek, a potom uneo ono baš. Jer to je, čini se, bez ikakva razloga ubaćeno, ako neko ne uzme da Simonid govorи kao da se prepire s Pitakovom izrekom, pa dok Pitak izjavljuje: „Teško je biti savršen“, on se razilazi i dodaje: „Ne, Pitače,

nego je baš postati dobar čovek uistinu teško, a ne *uistinu dobar*"; rečju *uistinu* on neće da kaže da s jedne strane ima uistinu dobrih ljudi, a s druge opet, dobrih, ali ne uistinu dobrih, jer to bi očevidno ludo bilo i ne bi Simonidu dolikovalo. Nego ono *uistinu* treba u pesmi shvatiti kao premetnuto, te je ovako otprilike objasnio Pitakovu izreku, kao kad bi sebi predstavili samoga Pitaka gde govori, a Simonid odgovara. Prvi tvrdi: „Ljudi, teško je biti savršen“, a drugi odgovara: „Pitače, ne govorиш istinu: jer ne biti nego baš postati dobar čovek, pa i rukama i nogama i umom i sasvim potpun, bez ijedne mrlje — to je uistini teško.“ Tako je, vidi se, s razlogom umetnuo ono *baš*, i pravilno stoji ono *uistinu* na završetku. I sve što potom dolazi potvrđuje da je tako rečeno. Ta mnogo se i za svaku rečcu u pesmi može pokazati da je lepo ispevana, jer je baš lepa i doterana. Ali bilo bi suviše dugo da je tako razlažemo, zato joj objasnimo glavnu misao i svrhu, jer se više nego ma šta drugo provlači kroz celu pesmu pobijanje Pitakove izreke.

30.

NEMOGUĆNOST DA ČOVEK POSTOJANO BUDE DOBAR ČOVEK

Ta posle toga malo dalje kaže, kao da obično govori „Baš dobar čovek je uistinu teško postati“, a možeš postati, razume se, na neko vreme. A postaneš li, onda je ovako trajati i *biti* — tako ti, Pitače, kažeš — *dobar čovek nemoguće i van ljudske moći, nego jedini bog ima taj dar.*

*Čoveku je nemoguće ne biti loš
kad ga neodoljiva nepogoda obori.*

Koga, dakle, obara preka nepogoda s vlasti nad brodom? Zacelo ne nevešta, jer nevešt je već uvek oboren. A kako nikо ne može oboriti čoveka koji

D leži — jer onoga koji стоји oborićeš jednom, i on će se pružiti na tle, ali onoga koji leži nikada — tako će i snažna čoveka jedanput oboriti neodoljiva nepogoda, a slaba čoveka nikad. I kormilara će velika oluja, kad nađe, učiniti slaba, i zemljoradnika će oslabiti teški čas kad navalii, a isto tako i dobra lekara. Jer baš dobar može postati zao, kao što i drugi pesnik potvrđuje govoreći:

A baš dobar čovek čas je zao, čas je plemenit.

E A zao ne može postati zao, nego on to mora da bude uvek. Zato kada snažna i mudra i dobra čoveka obori neodoljiva nepogoda, on ne može da bude drugo nego rđav. A ti, Pitače, kažeš: *teško je savršen biti*, a kad tamo, postati je zaista teško, ali se može, nego biti je nemoguće.

*Jer svaki čovek je dobar ako radi dobro,
a loš ako radi zlo.*

345 C Koji, dakle, rad osposobljuje za čitanje i pisanje, koji čini čoveka pismenim? Jasno je da je to učenje toga. A koji dobar posao čini lekara dobrim? Jasno je da to čini nauka o lečenju bolesnika.

B A loš je ko radi rđavo. Pa ko može postati loš lekar? Zacelo ko je pre svega lekar, a potom dobar lekar, jer taj može i loš postati, dok mi koji nismo vešti lečenju, učinimo li zlo, nikad nećemo postati ni lekari ni neimari niti ma šta drugo tome slično; pa ko ne može, ako učini zlo, da postane lekar, taj pouzdano ne može postati ni loš lekar. Tako će i dobar čovek postati jedanput loš, bilo s vremenom ili zbog nevolje ili zbog bolesti ili zbog neke druge neprilike; jer izgubiti znanje — to je jedini rđav posao. A loš neće nikad postati loš. Jer uvek je. Ako on hoće da postane loš, treba prvo da postane dobar. Tako i ovo mesto u pesmi ukazuje na to da čovek ne može postojano biti dobar, nego neko može postati dobar pa onda i loš: *a najduže je dobar i najbolji onaj koga bogovi vole.*

31.

ZAŠTO JE PITAK NAPADAN

Sve je to, dakle, Pitaku rečeno. A još bolje to pokazuje ono što u pesmi dalje dolazi. Jer kaže:

*Zato ja nikad i neću tražiti što ne može da bude
i sudbinu svog života osnovati na praznoj nadi,
jer besprekorna čoveka nema koliko god nas bere
plod široke zemlje.*

Ako li nađem koga, izvestiću vas.

- D To kaže. Tako žestoko i kroz celu pesmu napada Pitakovu izreku:

*A svakoga hvalim i volim
ko god ne čini sramote drage volje.
S nužnošću se ne bore ni bogovi.*

- E I to je iz istog razloga rekao. Jer nije Simonid bio tako neuk da bi rekao da hvali onoga koji drage volje ne čini ništa zlo, kao da ih ima koji drage volje čine zlo. Ja otprilike smatram da nijedan od pametnih ljudi ne misli da ijedan čovek drage volje greši ili ružno ili zlo od srca radi, nego dobro znamo da svi koji ružno i zlo čine preko srca čine. Pa i Simonid ne tvrdi da hvali onoga koji ne čini zla drage volje, nego sebi govori ono *drage volje*. Ta smatrao je da valjan i dobar često sam sebe primorava da nekog voli ili hvali, kao što se čoveku često dešava da ima čudnovatu majku ili oca ili otadžbinu ili inače nešto takvo. A loš, kad mu se tako što dogodi, kao da gotovo radosno gleda na to, kudi i pokazuje i žali se na nevaljalstvo roditelja ili otadžbine, da ga ne bi svet negde optuživao i prekoravao što ne haje na njih, tako da ih još više grdi i na postojeću mržnju sam još dodaje drugu. A dobar se trudi da sve to krije i hvali; pa ako se zbog neke krivice i rasrdi na roditelje i otadžbinu, sam se teši i miri i primorava da svoje voli i hvali. A Često, smatram, pomislio je

346

B

346 To je, čini mi se, Prodiće i Protagora, rekoh ja, Simonid mislio kad je tu pesmu ispevao.

48

- C Simonid da je i sam ili tiranina ili nekog drugog takva pohvalio i proslavio, ali ne drage volje nego na silu. Pa tako govori i Pitaku: „Ja te, Pitače, ne kudim zato što rado kudim — jer

*Bar meni je dovoljan onaj koji nije rđav i nije
suviše zlotvor,
i poznaje pravdu koja koristi državi,
svaki čovek zdrava uma.
Toga neću koriti, jer budalama nema broja,
tako da, ako se ko veseli što kori, može ih se
nakoriti dokle mu je volja.
Sve je lepo sa čime ružno nije pomešano.*

- D To ne govori kao da kaže: sve je belo što nije sa crnim pomešano, jer to bi bilo smešno, nego on, tvrdi, prihvata sredinu, nju ne kudi. *I ne tražim, kaže, besprekorna čoveka koliko god nas bere plod široke zemlje, a nađem li koga, izvestiću vas* — zato nikoga neću bar za to hvaliti — nego mi je dovoljan onaj koji nije rđav i nije suviše zlotvor. A svakoga volim i hvalim — i tu se Simonid poslužio mitilenskim govorom kao da Pitaku kaže ono: svakoga hvalim i volim drage volje (ovde kod onog „drage volje“ treba u govoru stati) — ko ne čini sramote; jer preko srca radi onaj koga ja hvalim i volim. Tebe, dakle, Pitače, ne bih nikada prekoravao da si napola rekao što je prava istina. Ali ovako baš dobro lažeš u veoma važnom pitanju a naoko istinu govoriš — zato te ja korim.“

E

32.

SOKRATOVIM IZLAGANJEM PESME PROTAGORA
PRIMORAN DA ODGOVARA

647

- To je, čini mi se, Prodiće i Protagora, rekoh ja, Simonid mislio kad je tu pesmu ispevao.

I Hipija reče:

B — Dobro si, čini mi se, Sokrate, i ti pesmu objasnio. Ali, nastavi, o njoj imam i ja lepo objašnjenje. Reći će vam ga ako želite.

I Alkibijad na to reče:

— Dakako, Hipija, ali drugom prilikom. A sada je na redu ono o čemu su se Protagora i Sokrat sporazumeli: Sokrat će odgovarati, ako Protagora želi da pita, a hoće li Sokratu da odgovara, pitaće ovaj drugi.

A ja produžih:

C — Ja ostavljam Protagori što je njemu draže. Ali ako on hoće, manimo se pesama i pesničkih dela! Ta rado bih o onome što sam te ja, Protagora, u početku pitao s tobom da raspravljam i da izvedem na čistinu. Pa i čini mi se da razgovor o pesništvu sasvim liči na gozbe neobrazovanih i prostih ljudi. I oni, jer ne umiju da se među sobom sami zabavljaju uz čašu vina ni svojim glasom niti svojim govorom —

D sve zbog svoje neobrazovanosti, zato dižu cenu frulašicama, za velike pare iznajmljuju tuđ glas, glas frula, i zabavljaju se njihovim glasom. A gde se uz čašu okupi lepo i valjano društvo sastavljeno od obrazovanih ljudi, nećeš videti ni frulašica ni igračica, ni pevačica, nego su oni sami sebi dovoljni za druženje, bez tih lakrdija i tričarija; i govore i slušaju naizmenično jedni druge sasvim pristojno, makar mnogo vina popili. Zato za takve sastanke, ako se zaista na okupu nađu ljudi za kakve nas većina smatra, i ne treba tuđega glasa ni pesnika; jer njih i ne možeš pitati za ono što kažu, nego većina kad ih u razgovoru navodi — jedan kaže da pesnik ovo misli, a drugi ono, te se razgovaraju o predmetu koji ne mogu da ispitaju. Stoga ostavljaju takve zabave, pa se sami među sobom zabavljaju; u besedama svojim jedan drugoga ispituju i dopuštaju da ga i drugi ispituju. Na takve, čini mi se, treba da se ja i ti radije ugledamo. Okanimo se pesnika pa se sami razgovarajmo jedan s drugim, ispitujući istinu i sebe! Pa ako želiš još da pitaš, ja sam spremjan da odgovaram, a ako hoćeš, predaj se

ti meni da kraju privedemo ono što smo u sredini razlaganja prekinuli!

B To sam ja i tome slično govorio, ali Protagora ni jednom rečju ne kaza šta želi. A Alkibijad pogleda Kaliju i reče:

— Kalija, čini li ti se da Protagora i sada lepo radi, kad ne želi da kaže hoće li odgovarati ili neće? Jer meni se čini da neće. Ta neka progovori i neka izjavi da ne želi da se razgovara, da to i mi znamo, pa neka Sokrat s nekim drugim raspravlja ili neko drugi, ako želi s nekim drugim.

C A Protagora se, tako se bar meni čini, zastide kad je Alkibijad tako govorio. A kad su ga Kalija i gotovo većina prisutnih molili, naposletku se odluči na razgovor i stane me pozivati da ga pitam, jer hoće da odgovara.

33.

POVRATAK NA PITANJE O JEDINSTVU VRLINA

A ja počeh, dakle, i rekoh:

D — Nemoj, Protagora, misliti da ja hoću s tobom nešto drugo da pretresam nego to da ogledam ono o čemu sám svaki put sumnjam. Jer smatram da mnogo kaže ona Homerova:

E Viteza dva kad zajedno idu, tad jedan pre drugog primeti ono što valja.⁵²

Jer tako smo svi ljudi sposobniji za svaku radnju, reč i misao. A sam i opazi l' štogod, odmah obilazi i traži dok ne nađe na nekoga kome će to reći i s kime će to utvrditi. Tako i ja s tobom radije razgovaram nego s nekim drugim, jer smatram da ćeš najbolje pretresati ne samo sve drugo što je pravo da pretresa pametan čovek nego i vrlinu. Jer ko će drugi nego ti? Ta ne misliš samo da si sam dobar i valjan, kao drugi koji su, doduše, sami pametni, ali druge ne mogu takvim činiti, a ti si i sam dobar, a sposoban si i druge

- 349 da činiš dobre. I toliko se uzdaš u se, da si se, mada su drugi krili tu veštinu, javno pohvalio pred svim Helenima i nazvao se sofistom i priznao da si učitelj obrazovanosti i vrline. I prvi si se usudio da uzimaš za to platu. Pa kako te onda ne bi trebalo pozivati na takvo ispitivanje, pa pitati te i savetovati se s tobom? Nikako drukčije. I sada ja želim prvo da se s jedne strane ponovo setim onoga što sam te u početku pitao, a s druge da to s tobom ispitam. A bilo
- B je, kao što ja mislim, ovakvo pitanje: mudrost i razboritost i hrabrost i pravednost i pobožnost — da li su to pet raznih imena za jednu istu stvar, ili se u svakoj od tih reči krije sopstveno biće i svako ima svoju moć, tako da jedno nije što i drugo? A odgovorio si da to nisu imena za jedno, nego svaka od tih reči označava neku određenu stvar; sve su to delovi vrline, ali ne kao delovi zlata slični jedan drugom i celi od koje su delovi, nego su kao delovi lica različni ne samo od celine od koje su delovi, nego i jedan od drugog, te imaju svaki svoju moć. Ako ti se to još čini onako kao onda, kaži! Ako je što drukčije, izjasni se, a ja ti bar, ako sada ustvrdiš nešto drugo, ništa od onog pre neću računati. Jer ne bih se čudio ako si onda govorio samo zato da bi mene kušao.
- C
- D

34.

PRIGOVOR PROTAGORIN: DA LI JE MUDROST ISTO ŠTO I HRABROST?

— Ali ja ti, Sokrate, reče, kažem da su sve to, istina, delovi vrline, ali ono četvero veoma liče jedno na drugo, dok se hrabrost od svega toga baš u velikoj meri razlikuje. A ovako ćeš shvatiti da ja istinu govorim. Ta naći ćeš da su mnogi ljudi veoma nepravedni i bezbožni i raskalašni i neuki, ali su junaci.

E — Stani! rekoh ja. Jer doista vredi razmotriti to što govorиш. Nazivaš li hrabre smelima ili nekako drukčije?

- 350 — I baš, kaže, nasrtljivcima onde gde se većina boji da nasrće.
- B — Deder, tvrdiš li da je vrlina nešto lepo, i praviš se učiteljem toga, jer je lepo?
- I to veoma lepo, reče, ako baš nisam lud.
- Ima li, dakle, kažem ja, u njoj s jedne strane nečeg ružnog, a s druge lepog, ili je sve lepo?
- Sve je lepo da ne može biti lepše.
- Znaš li, dakle, ko u vodu smelo roni?
- Ja bar znam: ronioci.
- Da li zato što umeju, ili inače zašto?
- Zato, jer umeju.
- Ko ima hrabrosti da se bori s konja? Da li jahači ili nejahači?
- Jahači.
- A ko s lakim štitom u ruci? Vični laku oružju ili nevični?
- B — Vični. I u svemu drugom, reče, ako to hoćeš, znalač je smeliji od neznačice, a i sam je, kad nauči, smeliji nego što je bio dok nije naučio.
- A da li si već neke video, rekoh, koji su u svemu tome nevični, a opet smeli u svemu?
- Ja bar jesam, reče, i još kako smeles.
- Zar nisu ti smeli ljudi i hrabri?
- Onda bi, reče, sramota bila hrabrost! Jer takvi su ljudi mahniti.
- Kako, dakle, upitah ja, misliš o hrabrima? Nisu li oni smeli?
- C — Ta i sada mislim, reče, da jesu.
- Nisu li, upitam ja, oni koji su na onaj način smeli očevidno mahniti, a ne hrabri? A ovamo nisu li opet najmudriji u isto vreme i najsmeliji, a zato što su najsmeliji, nisu li i najhrabriji? I prema tome tumačenju neće li mudrost biti i hrabrost?
- D — Ne sećaš li se, veli, Sokrate, lepo onoga što sam ti govorio i odgovarao. Ja sam se bar s tvojim pitanjem da li su hrabri smeli složio. A da li su i smeli hrabri — to me nisi pitao. Jer da si me upitao, odgovorio bih: ne svi. A hrabri da nisu, kako sam potvrdio, smeli, to nigde nisi dokazao da sam krivo po-

E tvrdio. Pa potom iznosiš da su znalci smeliji nego što su sami bili ranije pa tako i smeliji nego drugi koji nisu znalci, pa onda smatraš da su hrabrost i mudrost isto. I tako idući dalje mogao bi pomisliti i to da je snaga mudrost. Jer kada bi me neko, ovako idući, najpre zapitao da li su snažni moćni, odgovorio bih da jesu. Pa zatim — da li su oni koji se umeju rvati moćniji nego oni koji se ne umeju rvati, i da li su sami, kad nauče, moćniji nego što su bili dok to još nisu znali? — odgovorio bih da jesu. Kad bih se ja s time složio, bilo bi ti dopušteno služeći se istim dokazivanjem, ustvrditi da je po mome priznanju mudrost sagrađena. A ja nigde ni ovde ne tvrdim da su moćni snažni, nego snažni da su moćni. Jer nije isto moć i snaga, nego jedno, naime, moć, nastaje i od znanja i od mahnitosti i od strasti, a snaga nastaje od prirode i od dobre nege tela. A tako ni onde nisu isto smelost i hrabrost. Tako se dešava da su hrabri, duduše, smeli, ali svi smeli nisu hrabri. Jer smelost u ljudi rađa se i od okretnosti i od strasti i od mahnitosti, baš kao i moć, a hrabrost nastaje od prirode i od dobre nege duše.

B

35.

ZADOVOLJSTVO I DOBRO. MOĆ ILI NEMOĆ SAZNANJA

— A tvrdiš li, rekoh, Protagora, da neki od ljudi dobro žive, a neki loše?

On potvrди.

— Da li ti se, dakle, čini da bi čovek lepo živeo u muci i jadu?

— Ne.

— A što? Kad bi proveo život pun zadovoljstva i potom umro, da li bi smatrao da je ovako lepo živeo?

— Ja bar bih, reče.

— Prijatno živeti to je, dakle, lepo, a neprijatno loše?

— Ako, razume se, živi onako da mu lepo prija.

C — Pa šta, Protagora? Valjda i ti, kao mnogi drugi, ne zoveš nešto prijatno lošim, a nešto neprijatno lepim? Jer i ja kažem, čime je nešto prijatno nije li to time i dobro, ako se, razume se nešto od toga ne promeni u drugo? Pa nije li ono neprijatno ukoliko je neprijatno, opet isto tako i loše?

D — Ne znam, reče, Sokrate, da li ja onako, kako ti pitaš, treba odmah da odgovorim da je sve prijatno lepo a neprijatno loše. Nego, čini mi se da ne samo na ovo sadašnje pitanje nego i za ceo svoj ostali život treba pouzdanije da odgovorim da ima prijatno što nije dobro, a ima opet i neprijatnog što nije loše, a ima još i treće — što nije ni ovo ni ono, ni loše ni dobro.

— Dakle, rekoh ja, ne zoveš li ono prijatnim što ima prijatnosti ili rađa prijatnost?

E — Zacelo, reče.

— To, dakle, kažem: nije li ono dobro koliko prijatno? I pitam za samu prijatnost nije li ona dobra?

— Kako ti svaki put kažeš, reče, Sokrate, — ispitaljmo to! Pa ako tvoje tvrđenje bude tačno, pa se pokaže da je isto prijatno i dobro, složićemo se; ako nije, onda ćemo se prepirati.

— Želiš li, dakle, da ti vodiš ovo ispitivanje, ili da ga ja vodim?

352 — Ti si ga, odgovori, dužan voditi, jer si ti i započeo govor.

— Da li će na to, kazah ja, na ovaj način postati jasno? Kao kad bi neko ispitivao čovekovo zdravlje i neke druge telesne funkcije po njegovoj spoljašnosti, pa, videvši lice i ruke, kazao: „Idi i otkrij mi grudi i pleća pa pokaži, da bolje ispitam!“ I ja tako nešto želim da ogledam. Kada sam video da o onome što je lepo i ugodno misliš onako, kako kažeš, moram ovako kazati: „Idi, Protagora, i od svojega mišljenja otkrij mi ovo: šta misliš o saznanju? Imaš li i o njemu isto mišljenje kao većina ili drugčije?“ A čini se da mnogi ne veruju u snagu saznanja: po njihovom mišljenju, saznanje nije moćno da vodi niti je sposobno

da vlada. Mada je čovek često u posedu saznanja, ono njime ne vlada, već nešto drugo, čas strast, čas zadovoljstvo, ponekad bol, ponekad ljubav, a često i strah tako da mnogi misle o saznanju kao o nečem što je drugome na usluzi, što sve drugo poteže na svoju stranu. Zar se, dakle, i tebi tako čini o saznanju, ili je ono lepo i sposobno da upravlja čovekom, pa ako neko upozna dobro i loše, neće ga ništa omesti da bi nešto drugo radio nego ono što mu naređuje njegovo saznanje? A zar je ovako uviđanje dovoljna pomoć čoveku?

— Ta čini se, odgovori, da je onako kao što ti kažeš, Sokrate, i u isto vreme, ako i za koga drugog, a ono za mene sramota je reći da mudrost i saznanje nije najjače od svega što je ljudsko.

— Lepo, kazah ja, ti govoriš istinito. A znaš li da mnogi ljudi ni meni ni tebi ne veruju, nego tvrde da mnogi shvataju šta je najbolje, ali mada mogu, neće to da čine, nego rade drugo. A koliko god da pitam šta je uzrok tome, većina odgovara: ti koji tako čine obuzeti su zadovoljstvom ili bolom ili su savladani nečim drugim što sam malopre pomenuo.

— Da, Sokrate, reče, ljudi ne govore tačno ni o mnogim drugim stvarima.

— Hajde potрудi se sa mnjom da uverimo ljude i da ih poučimo što im se to dešava kad kažu da su podlegli zadovoljstvu i da zbog toga ne rade ono što je najbolje, mada to znaju. Pa kad počnemo govoriti: „Ljudi, ne govorite istinu, nego lažete!“ — zapitaće oni nas: „Protagora i Sokrate, ako to ne znači podleći zadovoljstvu, a šta je to onda? Šta vi tvrdite da je? Kažite nam!“

— A šta treba, Sokrate, da se mi osvrćemo na mišljenje mnogih koji govore šta im dođe na pamet?

— Mislim, rekoh, to je za nas ono čim ćemo pronaći ono o hrabrosti, kako se ona odnosi prema ostalim delovima vrline. Ako se, dakle, tebi svidi da ostaneš pri onome što smo malopre utvrdili, tj. da podem putem koji smatram da će se najlepše doći do objaš-

C

D

E

353

B

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

— Da li bi, kad bismo ih ponovo zapitali suprotno: „Ljudi, vi koji opet gorovite da je neprijatno dobro ne gorovite li onako kao što je dobro a neprijatno vežbanje tela i ratovanje i lekarsko iscelivanje palenjem, sečenjem, lekovima i gladovanjem?“ Da li bi se složili?

Smatrali smo da bi.

- B — „Pa nazivate li to zato dobro što za trenutak daje najžešće muke i bolove, ili zato što za docnije vreme stvara zdravlje i krepko telo i spasenje gradovima i vlast nad drugima i bogatstvo?“ Saglasili bi se, kako ja smatram.

— Bi.

— A da li je ono radi nečega drugoga dobro nego zato što se završava zadovoljstvom, a otklanja i sprečava bol? Ili znate osim zadovoljstva i bola navesti koji drugi cilj na koji ste se osvrnuli, te one nazivate dobrom? Ne bi kazali, kako ja smatram.

C — Ni meni se ne čini, reče Protagora.

— Ne jurite li, dakle, za zadovoljstvom, jer je dobro? A ne izbegavate li bol, jer je opak?

I on se složio.

- D — To, dakle, smatrati da je zlo — bol, a dobro — zadovoljstvo, jer i samo je, kažete, uživanje onda zlo kad nam otima veća zadovoljstva, nego što ih pruža, ili kad spremi veće bolove nego što su zadovoljstva u njemu. Jer ako u nekom drugom pogledu samo uživanje nazivate zlim, te ako ste se osvrnuli i na koji drugi cilj, mogli biste to i nama saopštiti. Ali nećete moći.

E — Ni meni se ne čini, reče Protagora.

- F — Pa zar opet isto tako stoji stvar i sa podnošenjem bolova? Nazivate li samo podnošenje dobrom onda kad ono ili uklanja veće bolove od onih koje u sebi sadrži, ili kad spremi veća zadovoljstva nego što su bolovi? Jer ako se, kad samo podnošenje nazivate dobrom, obazrete na koji drugi cilj nego ga ja spominjem, možete nam kazati. Ali nećete moći.

— Istinu goroviš, reče Protagora.

- G — Kad biste me, ljudi, rekoh ja, ponovo zapitali: „Ali zašto toliko puta o tome goroviš?“ „Pratijte mi!“ kazao bih ja. Jer prvo nije lako pokazati šta li je to što vi nazivate biti slabiji od zadovoljstva, a zatim do toga stoji svako dokazivanje. Ali još vam je i sada slobodno da se predomislite, ako nekako znate reći da je nešto drugo ono dobro, a ne zadovoljstvo, ili ono zlo nešto drugo a ne neprijatnost. Ili vam je dovoljno ako se ugodno proživi život bez bolova? Ako vam je to dovoljno i ne umete iskazati da je išta drugo dobro ili zlo, što se time ne završava, onda slušajte ovo! Jer ja vam kažem da beseda postaje smešna kad kažete da čovek mnogo puta zna za zlo da je zlo, ali opet, mada to ne treba činiti, čini, jer ga zadovoljstvo goni i zbumjuje. Pa zatim opet kažete da čovek poznaje dobro, ali ne čini to radi trenutnih zadovoljstava koja ga pobeduju.

NAOPAKOM DELANJU IZVOR JE NEZNANJE

- A — A kako je to smešno, biće očevidno ako se ne poslužimo mnogim imenima za ugodno i neprijatno, dobro i zlo, nego samo dvama imenima, budući da se pokazalo da je to samo dvoje, pa tako imenujemo najpre dobro i zlo, zatim opet ugodno i neprijatno. Uzmimo, evo, ovako i kažimo: čovek za zlo zna da je zlo, ali opet čini. Dakle, ako nas neko upita, zašto to, odgovorićemo: zato što je pobedjen. Čime? onaj će nas upitati. A mi ne smemo više odgovoriti: zadovoljstvom. Jer zadovoljstvo smo nazvali dobro. Tim imenom odgovorimo i kažimo: zato što je pobedjen. Ma čime? upitaće on. Dobrim — odgovorićemo, Zevsa mi! Dakle, bude li onaj koji će nas pitati obesan, smejaće se i kazati: „Zaista gorovite smešno da neko radi zlo, a zna da je zlo, ali opet, mada ne mora raditi, radi zato što je savladan dobrim! Da li dobro

E u nama — kazaće — nije dostoјно да победи зло ili je dostoјno?“ Zaista kao odgovor kazaćemo da nije dostoјno, jer inače ne bi grešio onaj za koga kažemo da je slabiji od zadovoljstva. „A po čemu — reći će možda — dobro ne vredi koliko зло, ili зло koliko dobro? Da li po čemu drugome, nego kad je jedno veće, a drugo manje? Ili kad je jednoga više, a drugoga manje?“ Nećemo drugo moći kazati nego to. „Dakle, jasno je, reći će, da po vašoj besedi biti savladan znači koliko umesto manjeg dobra dobivati veće зло.“ Dakle, to je tako.

356

B

C

Zamenimo opet reči ugodno i neprijatno u onoj istoj rečenici i kažimo da čovek radi — tada smo kazali зло, a sada kažemo neprijatno, a zna da je neprijatno, i opet radi savladan ugodnim; a jasno je da je to manje dostoјno da pobedi. A ima li koja druga cena zadovoljstva prema bolu, ako ne višak i nedostatak jednoga prema drugome? A to je ono kad jedno od drugoga postaje veće i manje, više i manje, snažnije i slabije. Jer kad bi ko uzeo govoriti: „Ali, Sokrate, velika je razlika između onoga što je trenutno ugodno od onoga što je docnije i ugodno i bolno.“ Ja bih ga pitao: „Da li je ona u nečem drugom nego u zadovoljstvu i bolu? Ne može biti ni u čemu drugom. Nego kao čovek koji ume meriti, sastavi ugodno i sastavi bolno pa metni na terazije ono što je blizu i ono što je daleko, i kaži čega ima više! Jer ako ugodno meriš ugodnim, uvek treba uzeti ono što je veće i čega ima više; ako li bolno meriš bolnim, ono čega je manje i što je manje; ako ugodno meriš bolnim, onda, pretegne li ugodno prema neprijatnom — ma bilo ono što je daleko teže od onoga što je blizu, ili ono što je blizu teže od onoga što je daleko, treba da izvršiš onaj posao u kojem ima ugodnoga, a pretegne li neprijatno prema ugodnom, ne valja. Po svoj prilici to, ljudi, bih kazao — nije drugčije?“ Znam da ne bi mogli drugčije kazati.

I Protagori se tako činilo.

60

D — „Pa kad stvar tako стоји, kazaću, ovo mi odgovorite! Da li se vama jednako veliki predmeti čine izbliza veći, a izdaleka manji ili ne?“ Saglašiće se. „Isto tako i ono što je široko, i mnogo toga? I jednakim glasovima su izbliza jači, a izdaleka slabiji.“ Saglasili bi se. Ako nam, dakle, valjan rad стоји до тога da prevalujemo i biramo velike daljine, a malene da izbegavamo i da ih ne prevalujemo, šta bi nam bilo spasenje životu? Da li veština merenja ili moć onoga što se čini. Ili ne bi li nas ona zavaravala i činila i da bismo isto tamo i amo često menjali i kajali se u poslovima i u izborima velikog i malog, a merenje bi učinilo kraj tim varljivim slikama i tako bi pokazalo istinu i smirilo dušu, jer bi ona ostajala kod istine — i spasla život?“ Da li će ljudi prihvati da bi nas merenje ili koja druga veština spasavala?

— Merenje, potvrди on.

357

B

— „A što? Da nam spasenje života zavisi od izbora lihog i takog, gde treba pravilno izabrati ono čega je više i ono čega je manje, bilo ono samo prema sebi ili jedno prema drugome, pa bilo to blizu ili daleko što bi nam u tom slučaju spasavalo život? Ne bi li znanje? I ne bi li kakvo merenje, kad je ono veština o višku i nedostatku? A jer je reč o lihom i takom, da li bi druga koja veština nego li veština računanja?“ Da li bi nam to ljudi odobrili ili ne bi?

Cinilo se i Protagori da bi odobrili.

— „Dobro, ljudi! A kada je nama jasno da je spasenje života u pravilnom izboru zadovoljstva i bola, u izboru onoga čega ima više ili manje, i onoga što je veće i manje i što je dalje i bliže, — ne čini li vam se da je to pre svega merenje, jer ono je ispitivanje o višku i nedostatku i o jednakosti jednoga prema drugome?“

— Ta zacelo.

— „A kad je merenje, mora da je po svoj prilici veština i znanje.“

Složiće se.

— „A kakva je to veština i znanje, to ćemo sada ponovo ispitati. A da je znanje, toliko je dovoljno za

61

- C taj dokaz koji ja i Protagora treba da donesemo o onom što ste nas upitali. A upitali ste nas, ako se sećate, kad smo mi jedan drugome priznavali da ničega nema jačeg od znanja, i ono uvek, ma gde se nahodilo, nadvlađuje zadovoljstvo i sve ostalo, a vi kažete da zadovoljstvo često nadvlađuje i čoveka koji zna, — a kad se s vama nismo mogli saglasiti, upitali ste nas ovako: „Protagora i Sokrate, ako to ne znači biti savladan zadovoljstvom, šta je to onda? Šta vi kažete da je to? Kažite nam!“ „Da smo vam onda odmah kazali da je to neznanje, vi biste se nama podrugivali. A sada, — ako nas ismejete, smejaćete se sami sebi. Jer i vi ste nam priznali da, ako li ko greši, greši zbog nedostatka znanja u izboru zadovoljstva i bola — a to je dobro i zlo — i ne samo zbog nedostatka znanja nego i zbog merenja, kako ste to ranije izjavili. A red u kojem se greši bez znanja, i sami znate da se vrši u neznanju. Zato kad je čovek slabiji od zadovoljstva to je najveće neznanje. A za neznanje je ovaj Protagora, kako kaže, lekar — pa Prodig i Hipija. A kako vi smatrate da je to nešto drugo nego neznanje, niti sami idete takvim učiteljima — ovim sofistima, niti im šaljete svoje sinove, kao da se to ne može naučiti, nego čuvate novac, ne dajete ga njima i činite zlo i kao domaćini i kao građani.“

38.

NIKO NE ODABIRA ZLO DOBROVOLJNO

- 358 To bismo odgovorili mnogima, a vas zajedno s Protagorom pitam: „Hipija i Prodiče, ta govorite zajedno s nama! — čini li vam se da istinu govorim ili da lažem?“

Sasvim se učinilo svima da je istina što sam kazao.

- Odobravate li, dakle, upitah ja, da je ugodno dobro, a neprijatno zlo? Ali molim vas da onoga Prodigova razlikovanja ne tražite od mene. Zvao ti to ugodno ili slatko ili drago ili kako već inače tako

nešto voliš da nazivaš, dragi moj Prodiče, — samo mi prema mojoj želji odgovori!

A Prodig se nasmeši, složi se, a i ostali.

— Pa šta je, ljudi, rekoh ja ovo? Nisu li svi poslovni, koji upućuju na to — na bezbrižan i ugodan život, lepi? Nije li svako lepo delo i dobro i korisno?

Učini im se.

— Ako je, dakle rekoh ja, ugodno dobro, onda nijedan koji zna ili smatra da je drugo — a može se učiniti — bolje nego što on radi, ne radi to kad može ono bolje. I kad si slabiji od sebe, to nije ništa drugo nego neznanje; i kad si jači od sebe, nije drugo nego mudrost.

Svi odobriše.

— Pa šta onda? Da li ne nazivate neznanjem kad neko ima lažno mišljenje i obmanjuje se stvarima veoma važnim?

I to odobriše.

D — Da li neko, rekoh ja, srlja u zlo drage volje ili u ono što smatra za zlo? Da li se čini da je čoveku urođeno da mesto u dobro srlja u ono što smatra za zlo? A kad je primoran da bira jedno od dva zla, hoće li iko birati veće kad sme manje?

Sve smo to svi mi odobravali.

— Šta, dakle, rekoh ja, nazivate li nešto zebnjom i strahom? I da li ono što ja? Tebi govorim, Prodiče! Neku slutnju zla tako nazivam, zvali li vi to zebnjom ili strahom.

E Činilo se Protagori i Hipiji da je to zebnja i strah, a Prodigu zebnja, a ne strah.

— Ali, Prodiče, rekoh ja, ništa nije do toga nego do ovoga. Ako je istina ono ranije, da li će koji čovek hteti da ide za onim čega se boji, kad može da bude onde gde se ne plaši? Ili je to nemoguće po onome što smo ispitali? Jer ko se boji čega, to on, složili smo se, smatra za zlo; a ono što smatra za zlo, za tim niti ide ko niti rado prima.

I to se svima činilo.

ZAKLJUČAK: HRABROST JE ZNANJE

Ako tako stvari stoje, rekoh ja, Prodiče i Hipija, neka se naš Protagora pravda kako je pravilno ono što je u početku odgovorio, ali ne ono sasvim u početku. Jer onda je kazao da ima pet delova vrline, a nijedan nije kao drugi, nego svaki ima svoju posebnu snagu. Ne mislim ovo, nego ono što je docnije ustvrdio. Jer je docnije kazao da su četiri dela donekle među sobom slična, ali jedan se sasvim razlikuje od ostalih, to je hrabrost. A da je tako, reče, vidi se iz ovog dokaza. „Jer naći ćeš, Sokrate, ljudе veoma nepobožne i nepravedne i razuzdane i neuke, a veoma hrubre; odatle možeš zaključiti da se hrabrost mnogo razlikuje od ostalih delova vrline.“ I ja sam se odmah veoma začudio odgovoru i još više docnije kad s vama ono pretresoh. Dakle, upitah ga, naziva li hrubre smelima. A on odgovori: „I baš drskima!“ Sećaš li se, rekoh ja, Protagora, da si tako odgovorio?

Potvrди.

— Hajde, rekoh ja, kaži nam na što misliš da navaljuju drski? Da li na ono na što i plašljivci?

— Ne! reče.

— Dakle, na drugo.

— Da, reče on.

— Da li plašljivci napadaju na ono na što smeju, a hrabri na strašno?

— Tako, Sokrate, govore ljudi.

— Istinu govoriš, kazah ja. Nego to ne pitam, nego na što ti misliš da napadaju hrabri. Da li na strašno, a smatraju da je strašno, ili na ono što nije strašno?

— Ali to se, odgovori, po onim rečima što si ih ti kazao, maločas pokazalo da ne može biti. I tu, kazah ja, imaš pravo. Zato, ako sam to pravilno pokazao, niko ne ide za onim što smatra za strašno,

jer smo našli da je to neznanje, kad je neko sam slabiji od sebe.

Prihvati.

— Ali zaista svi opet idu na ono čega se ne boje, i plašljivci i junaci, pa na taj način i plašljivci i junaci idu na isto.

E — Ali su to, reče, Sokrate, sasvim suprotne stvari one na koje idu plašljivci i na koje junaci. Evo, na primer, jedni žele da idu u rat, a drugi ne žele.

— Da li zato, kazah ja, što je lepo ići ili ružno.

— Zato što je lepo, odgovori.

— Ako je, dakle, lepo, a ono je i dobro — tako smo već pre utvrdili.

— Istinu govoriš, i uvek se meni tako čini.

360 — Pravo, rekoh ja. A ko, kažeš, ne želi da ide u rat, a lepo je ići i dobro.

— Plašljivci, odgovori on.

— I rekoh, ako je lepo i dobro, da li je i ugodno?

— To smo bar prihvatili, reče.

— Pa zar znaju plašljivci da je lepše i bolje i ugodnije, a neće onamo da idu?

— Ali odobrimo li i to, oborićemo, kaže, ono što smo ranije odobrili.

— A šta je s hrabrim? Ne bira li ono što je lepše i bolje i ugodnije?

B — Moramo to, reče, odobriti.

— Zar se uopšte hrabri ne boje sramotnog straha kad se boje, i zar se smeli ne boje sramotne smelosti?

— Istina je, kaže.

— I ako nije sramotno, nije ni lepo.

Odobrio je.

— A ako je lepo, je li dobro?

— Zaceleo.

— Ne boje li se, naprotiv, plašljivci i pomahnitali od sramotnog straha i nisu li oni smeli sramotnom smelošću?

Složio se.

— A boje li se sramotnog i zla zbog čega drugog nego zbog nepoznavanja i neznanja?

— Tako je, reče.

C — Pa šta? Da li ono zbog čega su plašljivci plašljivi nazivaš plašljivošću ili hrabrošću?

— Ja plašljivošću, reče.

— A nije li se pokazalo da su oni plašljivi, zato što ne shvataju šta je strašno?

— Zacele, kaže.

— Dakle, plašljivi su zbog toga neznanja?

Odobrio je.

D — A odobravaš li da je to ono zbog čega je on plašljiv, plašljivost?

— Neće li neznanje onoga što je strašno a što nije strašno biti plašljivost?

Potvrди da jeste.

— A hrabrost je, rekoh ja, zacele suprotna plašljivosti?

— Da, reče.

— Nije li mudrost u onom što je strašno i što nije strašno protivna tome neznanju?

I tada glavom potvrđi.

— A neznanje svega toga je plašljivost?

Tada jedva klimnu glavom.

— Dakle, mudrost u onom što je strašno a što nije strašno, to je hrabrost, a protivna je neznanju toga?

Tada nije htio ni da klimne glavom, nego je čutao. A ja rekoh:

— Šta, Protagora? Ti niti odgovaraš na ono što te pitam niti odbijaš?

— Sam, reče, dovrši!

E — Još jedno samo zapitaču te: smatraš li još, kao ono u početku, da su neki ljudi veoma neobrazovani, ali da su veoma hrabri?

— Čini mi se, reče, uporno, Sokrate, zahtevaš da ja budem onaj koji odgovara. Dakle, učiniču ti po volji i kažem da mi se po onom što smo zajedno utvrdili čini nemoguće.

40.

UKAZIVANJE NA PITANJE SAME VRLINE

361 — Zacele ne pitam, rekoh ja, za sve to ni radi čega drugog nego zato što želim da ispitam kako stvar stoji s vrlinom i šta je to vrlina. Jer znam da će se, ako to bude jasno, sasvim objasniti ono o čemu smo ja i ti i svaki od nas odužili dugom besedom. Ja sam govorio da se vrlina ne može naučiti, a ti, da se može. I meni se čini da nas ovaj kraj besede kao čovek optužuje i ismejava, pa kad bi mogao progovoriti, kazao bi: „Čudnovati ste, Sokrate i Protagora! Ti si ranije govorio da se vrlina ne može naučiti, a sada sam sebi protivno govorиш, kad se trudiš da dokažeš kako je sve znanje; i pravednost i razboritost i hrabrost, a tako bi se najviše moglo dokazati da se vrlina može naučiti. Jer ako je vrlina drugo nego znanje, kao što je Protagora počeo tvrditi, jasno je da se ne bi mogla naučiti. Ali sada ako se pokaže da je ona u svemu znanje, kako ti tvrdiš, Sokrate, biće čudno, ako se ne može naučiti. A Protagora je opet onda ustvrdio da se može naučiti, a sada, čini se, tvrdi suprotno: da je ona gotovo sve drugo pre nego znanje. I ovako najmanje bi se mogla naučiti.“ Ja, dakle, Protagora, kad sve to vidim kako se tamo i amo meša, imam upornu volju da se to rasvetli i hteo bih, kad to objasnim, da pređemo i na to što je vrlina, i još jednom da proverimo da li se može naučiti ili ne može. Kad nas samo onaj Epimetej ne bi u ispitivanju varao i obmanjivao, kao što nas je ono, kako ti kažeš, kod podele zanemario! Dopao mi se zaista i u mitu Prometej više nego Epimetej. Uz njegovu pomoć staram se za ceo svoj život i bavim se tim stva-

B —

C —

D —

rima; i ako bi ti hteo, a to sam i u početku govorio, s tobom bih najslade to ispitivao.

A Protagora će:

E — Ja, reče, Sokrate, hvalim tvoju odluku i završetak besede. Jer smatram da ni u ostalom nisam čovek loš, a najmanje sam zavidljiv od ljudi. I o tebi sam pred mnogima kazao da se od ljudi na koje sam se namerio najviše tebi divim, naročito od onih tvoje dobi. I kažem da se ne bih čudio kad bi se ti svojom mudrošću proslavio. A o onome ćemo, ako hoćeš, drugi put. Sada je već vreme da i na nešto drugo okrenemo.

362 — Tako, kazah ja, treba postupati ako ti se svidi. Jer i meni je odavno vreme da idem kuda sam kazao, ali sam lepom Kaliji za volju ostao.

To smo kazali, čuli i otišli.

GORGIJA

OBJAŠNJENJA I NAPOMENE

PROTAGORA

Sudeći po nekim Platonovim gledištima (naročito o pobožnosti kao petoj vrlini) iznetim u ovom dijalogu, *Protagora* spada u raniji period Platonova stvaranja. Pitanje autentičnosti za *Protagoru* se ne postavlja, jer je utvrđeno da ga je koristio Aristotel.

1 *Alkibijad* (oko 450—404) — čuveni Atinjanin, vojskovođa i državnik, savremenik Sokratov.

2 *Ne hvališ li ti Homera, koji kaže...* *Odiseja* 279 i dalje.

3 *Abdera* — grad u Trakiji.

4 *Klinija* — Alkibijadov otac; proslavio se u bitki kod Artemisije. Poginuo je u borbi protiv Beoćana kod Koroneje 447. god. pre n. e.

5 *Protagora* (481—410) — najpoznatiji sofist. On je sebi prvi pridenuo taj naziv, te je kao takav četrdeset godina učio u različnim helenskim gradovima. Često je dolazio u Atinu. Od njegovih mnogobrojnih spisa, koji su obrađivali gramatičke, logičke, političke i religiozne teme, sačuvalo se veoma malo. Pred kraj života izdao je delo *O bogovima* i zato biva optužen zbog bezboštva. Delo su zaplenili i javno na trgu spalili i njega prognali iz Atine.

6 *Apolodor* — veliki Sokratov poštovalac.

7 *Enoja* — atička dema severozapadno od Atine na Kiteronu kod Eleutere.

8 *Kalija* — Hiponikov sin, pripadao je staroj plemičkoj porodici Kerika. U njegovoj gostoljubivoj kući sastajali su se sofisti i pesnici.

9 *Hipokrat* — čuveni lekar iz porodice Asklepijada na ostrvu Kosu. Ostavio je mnoge spise. Unapredio je patologiju, terapiju i hirurgiju. Umro je 356. god. pre n. e.

10 *Poliklet* (V vek pre n. e.) — slavni helenski vajar iz Sikiona, poznat po plastičnom predstavljanju agonskih pobeda. Kao i neki

umetnici pre i posle njega, nije bio samo praktičar nego i teoretičar: napisao je spis *Kanon* o proporcijama ljudskog tela.

11 *Fidija* (oko 490—417) — slavni helenski vajar, veliki Periklov prijatelj. Nadgledao je gradnju Partenona, učio slikarstvo, vajao kipove; stvarao je malo u mramoru, više u medi, a naročito u zlatu i slonovoj kosti.

12 *Hipija* — rodom iz Elide, sveznalica među sofistima. Izучavao je astronomiju, geometriju, algebru, muziku, vajarstvo, slikarstvo, mitologiju, hronologiju i etnologiju. Pisao je besede, pesme, tragedije, epigrame i ditirambe. Od mnogobrojnih njegovih spisa znamo samo naslove: *Trojanski razgovor*, *Popis olimpijskih pobednika* i *Zbornik*.

13 *Prodik* (V vek pre n. e.) — ugledni sofist iz grada IJulide na ostrvu Keju. Njegov najpoznatiji spis je *Dobi života* u kojem je opisao nevolje svake ljudske dobi. Bavio se proučavanjem jezika, naročito sinonimikom.

14 *Harmid* — Platonov ujak, učenik Sokratov.

15 *Filipid* — pripada poznatoj porodici atičke deme Donja Pajanija.

16 *Antimer iz Mende* — pominje se samo na ovom mestu.

17 *Videh... kako kaže Homer...* — *Odiseja XI* 601.

18 *Eriksimah* — lekar u Atini u Sokratovo vreme.

19 *Fedar* — ljubimac Platonov.

20 *Andron* — političar u Atini.

21 *Onde i Tantala videh...* — aluzija na čuveno mesto iz Homera, gde Odisej priča kako je, između ostalih seni, video u carstvu mrtvih i Tantala kako se muči (*Odiseja XI* 582 i dalje). Nai-me, poređenje Prodikla sa Tantalom nametala je Prodikova bolest.

22 *Pausanija* — jedan od najistaknutijih obrazovanih Atinjanina tog doba; Platon ga spominje i u *Gozbi*.

23 *Agaton* — pesnik, rođen oko sredine V veka pre n. e. u Atini. Bio je druževan, obrazovan, otmen i neobično lep čovek. Njegov pesnički rad slabo je poznat. Znamo samo imena njegovih drama.

24 *Adimant* — sin Leukolofidov, atinski vojskovođa kod Egos-potama; Adimant Kepidov sin je nepoznata ličnost.

25 *Kritija* — pesnik i sofist, učenik Sokratov.

26 *Hesiod* (kraj VIII veka pre n. e.) — iz Askre u Beotiji, pesnik *Teogonije* i didaktičke pesme *Poslovi i dani*, u kojoj se daju uputstva kad i kako treba vršiti domaće poslove, naročito zemljoradničke.

27 *Simonid* (556—468/7) — jedan od najplodnijih helenskih liričara iz IJulide na ostrvu Keju. Najveći deo njegova stvara-laštva pripada horskoj lirici. Sačuvani su samo odlomci njegovih pesama.

28 *Orfej i Musej* — mitske ličnosti, koje su se od Onomakrita, atinskog pesnika VI veka pre n. e. često zajedno spominjale u književnosti, predstavljali su zaštitnike kulturnih radnji i proricanja.

29 *Iko* — učitelj gimnastike.

30 *Herodik* — učitelj gimnastike i lekar. Svoje bolesti je lečio strogom dijetetikom pa je dočekao duboku starost.

31 *Agatokle* — učenik Pitoklidov.

32 *Pitoklid* — Periklov učitelj muzike. Unapređuje „uzvišenu muziku“ čija tradicija vlada u Atini od kraja VI veka pre n. e.

33 *Zeuksip* — slikar iz Herakleje u južnoj Italiji; delao je na raznim mestima; oko 430. god. pre n. e. došao je u Atinu, a zatim se stalno nastanio u Efesu.

34 *Ortagora* — frulaš iz Tebe.

35 *Perikle* (oko 495—429) — veliki atinski besednik, državnik i vojskovođa. Kod Mikele je pobedio Persijance. Najviše se proslavio ukrašavanjem Atine brojnim građevinama na Akropolju, izgradnjom Demetrina hrama, dugačkog zida i Propileja. Umro je od kuge za vreme peloponeskog rata.

36 *Prometej* — mitska ličnost; ime mu pokazuje promišljenost i smotrenost. On je prijatelj ljudi, donosilac vatre, pronalazač umetnosti, poznavalac budućnosti. Prometej je naučio ljudi mnogim veštinama kao pisanju, brojanju, lekarstvu. Poštovan je u Atini i u njegovu čast proslavlja su se svake godine svetkovine.

37 *Epimetej* — Prometejev brat, o kome pripoveda Hesiod u svom delu *Teogonija*. Ime Epimetej znači onoga koji razmišlja posle čina, pa se posle kaje.

38 *Hefest* — bog vatre, zaštitnik kovačkog zanata.

39 *Atena* — boginja mudrosti, rodila se iz glave Zevsove.

40 *Opasne straže...* — to su, bez sumnje, Vlast i Sila, poznati iz Eshilova *Okovana Prometeja*.

41 *Hermija (Hermes)* — glasnik bogova.

42 *Ferekrat* — spada u starije predstavnike stare atičke komedije. Napisao je komediju *Divljaci* u kojoj je prikazao ljudе koji su omrzli ljudsko društvo i njegove uredbe pa pošli pravim divljacima.

43 *Pozornica na Leneju* — na brdu Leneju, između vrha i Dionisova hrama, nalazilo se atinsko pozorište.

44 *Euribat* — neki Efežanin koji je Kresa izdao Kiru, mada je od Kresa dobio novac da sakupi vojsku protiv Persijanaca. Kao izdajica i varalica ušao je u poslovicu.

45 *Frionda* — neki lupež u Atini.

46 *Krison* — atletičar i olimpijski pobednik u trčanju 448, 444. i 440. pre n. e.

47 *Skopa* — iz mlađe loze ugledne vladarske porodice Skopada, poginuo kod gozbe kada se kuća srušila. Simonid je boravio kod njega i opevao je jednu njegovu pobjedu a tužaljkom njegovu pogibiju.

48 *Pitak* — iz Mitilene na ostrvu Lezbu. Jedan od sedmorice mudraca i savremenik Solonov, kome je narod, kad su se u Mitileni aristokrati i demokrati otimali o vlast, poverio onaku vlast kakvu je u Atini imao Solon.

49 *Skamandar* — rečni bog Ksanto.

50 Doslovni citat iz *Ilijade* XXI 309; preveo Miloš N. Đurić.

51 *Sedmorica mudraca* behu ugledni i uticajni građani, koji su, u kritičnim trenucima i, uopšte, postavljali etička pravila za napredak i srećan život. Dve novine pojavljuju se u njih: prva ukazivanje na obrazovanost, a druga samosaznanje. Demetrije Faleranin sastavio je zbornik izreka sedmorice mudraca, sačuvan u Jovana Stobljanina: Taleta iz Mileta, Solona iz Atine, Hiliona iz Lakedemona, Pitaka iz Mitilene, Bijanta iz Prijene, Kleobula iz Linda i Perijandra iz Korinta, dok Platon ovoga poslednjeg zamjenjuje Misonom iz Hena, jer kao tiranin nije imao pravo na ime mudraca.

52 Doslovni citat iz *Ilijade* X 224; preveo Miloš N. Đurić.

GORGIJA

1 *Posle svečanosti*. — Mi kažemo obično „post festum“. Sokrat je malo zakasnio. Da je došao za vreme predavanja i ušao u dvoranu, on svakako ne bi mogao da postavlja pitanje predavaču, jer bi to bilo neučitivo. Platon je, dakle, namerno stvorio ovakvu situaciju.

2 Ali radnja Platonova dijaloga se ne odvija u Kaliklovoj kući, nego u Šarenom tremu (*Stoà poikíle*), tako nazvanom po slikama koje su ga krasile. Trem je bio podignut 450. godine pre n. e. Slavni slikar Polignot sa ostrva Tasa slikao je u ovom tremu scene iz propasti Troje. Neki umetnici su pokušavali da na osnovu Pausanijeve opisa rekonstruišu te slike. Čuvena je bila

i slika borbe amazonki, tzv. *Amazonomachía*. Od 310. godine dalje Trem (*stoà*) je sedište stoičara, koji su po tome i dobili svoje ime.

3 Pored ovoga Herodika, brata Gorgijinog, postoji još jedan čuveni lekar istog imena — Herodik iz Selimbreje (ili Megare) — koga Platon više puta pominje u svojim dijalozima.

4 Misli se na čuvenu porodicu slikara sa ostrva Tasa. Vidi napomenu 2.

5 Ovaj se izraz često nalazi u Homera, na primer, *Odiseja*, 1 180.

6 Tu igru pominje već Homer (*Odiseja* 1, 107).

7 Sokrat je, kao što je već Aristotel istakao, tvorac indukcije i pravi umetnik u određivanju opštih pojmoveva. Ovde nalažimo jedan divan primer za to, kakvih ima više u ranijim Platonovim dijalozima.

8 Dopunske predloge podnosili bi u skupštini ovim rečima: jedno onako kako to predlaže skupština, a ostalo itd. (*tà mèn álla katháper tei boulei, tò dè leipón...*).

9 Kakva je razlika između računanja i aritmetike? Sokrat želi to da objasni. Račun operiše s imenovanim brojevima, dok aritmetika računa s apstraktним brojevima. Ovaj problem se u Platona često razmatrao, između ostalih, i u *Državi*, 525 C. Važno i odlučujuće je to što isti broj može da ima različitu vrednost. Sovre to lepo objašnjava: 100 dinara, na primer, nije uvek isto što i 100 jaja; to bi bilo samo u slučaju da jedno jaje košta jedan dinar. — Ali ako jaje košta 5 dinara — veli Sovre — onda 100 dinara vredi koliko 20 jaja! Prema tome, i parni i neparni broj mogu imati različite vrednosti kako u odnosu prema sebi tako i u odnosu prema ostalim parnim i neparnim brojevima. Izgleda da je smisao ovoga mesta ovaj, mada objašnjenje nije bogzna kako jasno.

10 Vinske pesmice (*skòlia*) — osnovno značenje grčke reči je tamno. Prilikom gozbe jedan od gostiju bi otpevao jednu, obično jednostrofnu pesmicu s mirtovom grančicom u ruci; posle toga bi grančicu predao sledećem gostu koji bi ispevao još jednu pesmu itd. Skolije su bile složene u različitim metrima. Jedan takav skolian, u čast Marmodija i Aristogeitonu, tiranoktona (ubica tirana), značio je nešto kao nacionalna himna!

11 *Trojica*: lekar — učitelj gimnastike (*pedotrib*) — trgovac; Platon to često upotrebljava. Na ovom mestu to je poslužilo kao jak razlog Sokratu u raspravi s Gorgijom.

12 *Zeuksid* (*Zeuxis*) je bio čuveni grčki slikar s kraja V veka pre n. e. Ovaj umetnik je usavršio tehniku raspodele svetla i senke. Njegova je jedna od najčuvenijih slika staroga veka: Nioba i Leto zanesene igrom astragalom, iz Herkulaneuma kod Napulja. Slika se sada nalazi u Nacionalnom muzeju u Napulju. *Astrágalo*

S A D R Ž A J

Mihailo Đurić: Sokrat i sofisti V

PROTAGORA

1. Posle sastanka s „najmudrijim čovekom“	5
2. Ujutro. Žudnja Hipokratova da čuje Protagoru	6
3. Svrha nastave u sofista	8
4. Šta je sofist?	9
5. Nastava sofista znači opasnost za dušu	10
6. Prepreke pri ulasku	12
7. Imena sofista	13
8. Priprema za razgovor. Protagora o starosti i vrsti svoje veštine	13
9. Tvrđenje Protagorino da vaspitava za dobra građanina	15
10. Sokratovo protivtvrdjenje: vrlina se ne može naučiti	17
11. Mit Protagorin: snabdevanje ljudi sposobnostima i vatrom	18
12. Podela političke vrline svima. Razlog za to	20
13. Dokaz da svi ljudi smatraju da se vrlina može naučiti	21
14. Zahtev da valjani ljudi svoje sinove poučavaju u vrlini	22
15. Postojano delanje ljudi po toj maksimi	23
16. Uzroci neuspeha u sinova dobrih otaca	25
17. Pitanje Sokratovo: da li su pojedine vrline delovi vrline ili samo različna imena	26
18. Određivanje delova vrline	28
19. Protivrečnosti u rastavljanju delova	29
20. Dokaz istovetnosti mudrosti i razboritosti	31
21. Protagora o relativnosti korisnog	33
22. Sokrat podstiče da se razgovori vode kratko	35
23. Alkibijad, Kritija i Prodik za produžavanje razgovora	37
24. Posredovanje Hipijino	38
25. Sokrat utvrđuje produživanje razgovora	39
26. Izlaganje Simonidove izreke	40

27. Značenje izraza „težak“	42	19. Lekarstvo i kuvarska veština	99
28. Simonid o pesmi: mudrost Lakedemonjana i namera Simonidova	44	20. Retorika — pravosuđe — kuvarska veština	100
29. Objašnjenje izraza „baš uistinu“ u Simonidovoj izreci	45	21. Moć retorike?	101
30. Nemogućnost da čovek postojano bude dobar čovek	46	22. Sokratova teza da je moć tirana i govornika najmanja	102
31. Zašto je Pitak napadan	48	23. Sve što se čini, čini se dobra radi	104
32. Sokratovim izlaganjem pesme Protagora primoran da odgovara	49	24. Šta je moć? Njena nemoć. Bolje je trpeti nepravdu nego činiti je	105
33. Povratak na pitanje o jedinstvu vrlina	51	25. Primeri prividne moći. Bolje je ono što je pravedno	107
34. Prigovor Protagorin: da li je mudrost isto što i hrabrost	52	26. Polov pokušaj da dokaže da činjenje nepravde dovodi do sreće	109
35. Zadovoljstvo i dobro. Moć ili nemoć saznanja	54	27. Sokrat o retoričkom i pravom pobijanju	110
36. Zadovoljstvo i bol kao načela delanja	57	28. Teza Sokratova: nepravedan čovek je bedan, a ako je uz to nekažnen, onda je još bedniji	112
37. Naopakom delanju izvor je neznanje	59	29. Sokrat iznosi primere za svoju tezu	113
38. Niko ne odabira zlo dobrovoljno	62	30. Lepo i ružno — zadovoljstvo i bol	115
39. Zaključak: hrabrost je znanje	64	31. Dokazi za to da je činjenje nepravde ružnije i gore od trpljenja nepravde	116
40. Ukazivanje na pitanje same vrline	67	32. Svaka vrsta rada izaziva odgovarajuću vrstu trpljenja. Primena za kaznu	118
GORGIJA			
1. Sokrat i Herefont dolaze Kaliklu. Sokrat pita: Ko je Gorgija i šta?	73	33. Kažnjeni postaje bolji u duši i oslobođen najvećeg zla	119
2. Pol se umeša u razgovor	74	34. Pravda stvara najviše zadovoljstva i koristi	121
3. Gorgija kao govornik i učitelj retorike. Metod razgovora	75	35. Zaključak: biti nekažnen zbog činjenja nepravde jeste najveće zlo	123
4. Prva definicija: retorika je savršenstvo u govoru	77	36. Zaključak o koristi retorike	125
5. Ova definicija ne zadovoljava	79	37. Kalikle je iznenaden. Sokrat se poziva na filozofiju	127
6. Ispravka prve definicije: retorični govor se odnose na najvažnije stvari u ljudskom životu	80	38. Kalikle o razlozima Polovog pobijanja. Razlika između onog što je ružno po zakonu i po prirodi	128
7. Druga definicija: retorika je ubedivanje	81	39. Pravednost u prirodi traži da bolji ima više	130
8. Mane i nedostaci ove definicije	82	40. Filozofija je stvar za decu	131
9. Ispravka druge definicije: retoričko ubedivanje stvara verovanje, a ne znanje o tome šta je pravedno i nepravedno	84	41. Kalikle savetuje Sokratu da se okani filozofije	132
10. Za šta je retorika nadležna?	86	42. Sokrat o Kaliklovu podobnosti za istraživanje istine	133
11. Moć retorike	87	43. Prva izjava Kaliklova: bolji, jači i snažniji je isto	135
12. Sokrat sumnja u celishodnost daljeg raspravljanja	89	44. Druga izjava Kaliklova: bolji je uviđavniji	137
13. Moć ubedivanja i stvarno neznanje	90	45. Šta ovde znači: imati više i čega?	138
14. Gorgija priznaje da govornik mora znati šta je pravedno	92	46. Teza Kaliklova: vrlina znači biti sposoban za najveću razuzdanost	140
15. Zaključak: nemoguće je da bi retor zloupotrebio retoriku i bio spremam da čini nepravdu	94	47. Sokratov prigovor Kaliklovom tvrdjenju o razuzданoj duši	142
16. Pol protestuje	95	48. Upoređuje se razuzdanost i umerenost	143
17. Sokratova teza: retorika je izvežbanost u stvaranju zadovoljstva i dopadanja	96	49. Prijatno i dobro je isto	144
18. Retorika kao laskanje — deo državničke veštine	98	50. Kalikle tvrdi da se znanje i hrabrost razlikuju među sobom i od dobrog. Sokratova postavka o postojanju i nestajanju suprotnosti	146
		51. Svaka želja je neprijatna. I dalje o razlici između prijatnog i dobrog	148